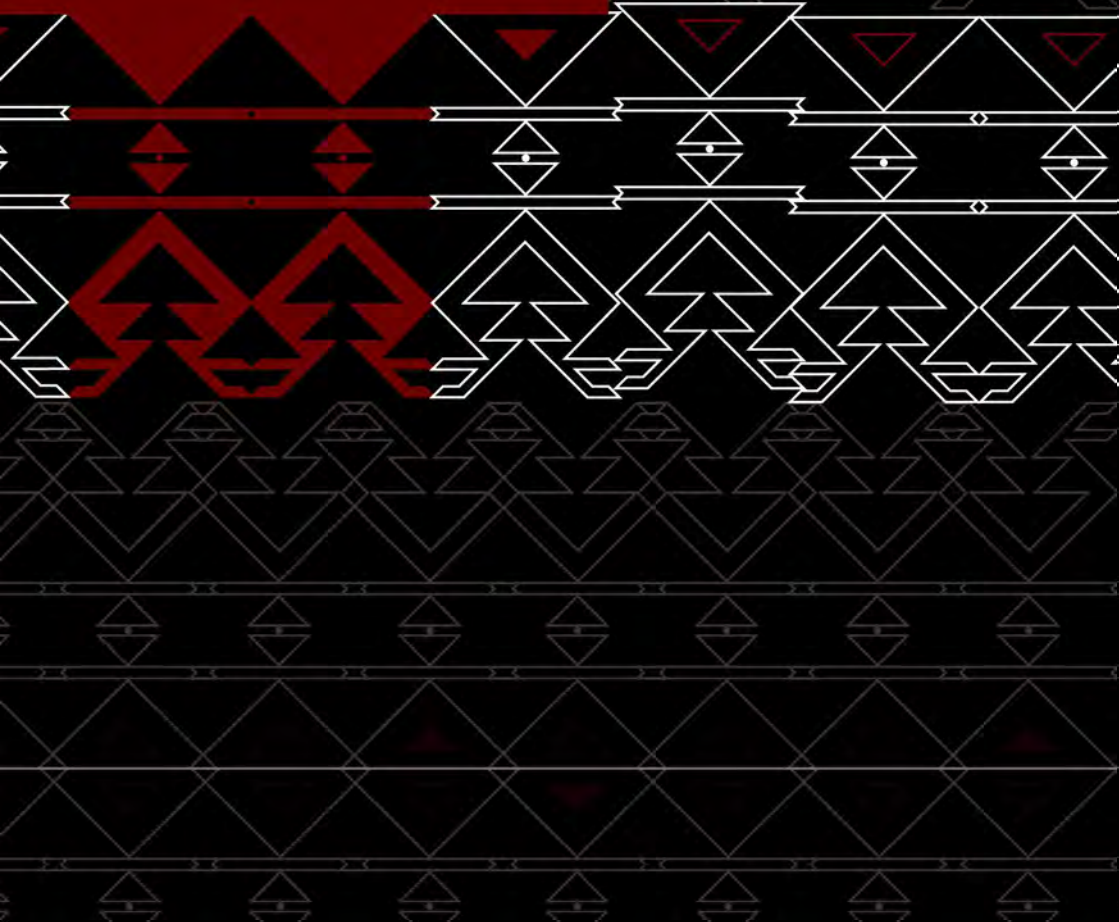

ЗАДРУГИ ЗА 21 ВЕК

АЛТЕРНАТИВЕН МОДЕЛ
ЗА ЕКОНОМСКА
ДЕМОКРАТИЈА
И РАЗВОЈ
ВО МАКЕДОНИЈА

**Задруги за 21 век:
Алтернативен модел за
економска демократија и
развој во Македонија**

Издавач:

Левичарско движење „Солидарност“

www.solidarnost.mk

ld.solidarnost@gmail.com

Во соработка со:

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE**

Компјутерска обработка:

Александар Ковачевски

Корица:

Сашко Илов

Тираж:

1000 примероци

Печати:

„Алма графика“ ДООЕЛ Скопје

Ова дело е лиценцирано под лиценца Creative Commons НаведиИзвор-Некомерцијално-СподелиПодИстиУслови 4.0 меѓународна лиценца. За да видиш копија од лиценцата, посети ја страницата <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

2016, Скопје.

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски”, Скопје

334.73:316.422.42

ШИШОВСКИ, Јордан

Задруги за 21 век : алтернативен модел за економска демократија и развој во Македонија / автори Јордан Шишовски, М. Адела Ѓорѓиоска, Горан Јанев. - Скопје Левичарско движење Солидарност, 2016. - 92 стр. ; 21 см

Фусноти кон текстот

ISBN 978-608-65628-9-2

1. Ѓорѓиоска, М. Адела [автор] 2. Јанев, Горан [автор]

а) Задруги - Социјална иновација - Социјално претприемништво
COBISS.MK-ID 102306058

автори: Јордан Шишовски, М. Адела Ѓорѓиоска,
Горан Јанев
истражувачи: Ивана Атанасоска, Дамјан Божиноски,
Мартин Краљевски

ЗАДРУГИ ЗА 21 ВЕК: АЛТЕРНАТИВЕН МОДЕЛ ЗА ЕКОНОМСКА ДЕМОКРАТИЈА И РАЗВОЈ ВО МАКЕДОНИЈА

Скопје, 2016

СОДРЖИНА

1. Вовед	7
2. Социоекономски Контекст	10
2.1 Економска демократија	12
3. Задруги и Задругарство	14
3.1 Што се задругите?	14
3.2 Дали кооперативите се социјални претпријатија	16
3.3 Теоретски и историски почетоци на задругарството	18
3.4 Придобивки од кооперативно здружување	21
3.5 Примери на задруги.....	27
3.6 Студија на случај 1: Мондрагон – Шпанија	31
3.7 Студија на случај 2: Корпорацијата Кливленд, Кливленд, Охајо, САД	34
3.8 Студија на случај 3: Платформско задругарство	36
4: Кооперативното движење во Македонија	44
4.1 Задругарска Легислатива	45
4.2 Интервјуа со задругари.....	49
4.2.1 Земјоделски задруги	50
4.2.2 Други видови на задруги.....	57
5. Заклучоци	60
6. Референци	63

1. ВОВЕД

Кооперативите или задругите во практика и теорија во независна Република Македонија се среќаваат многу ретко. Во редовите што следат, преку историски и географски широко распослан преглед на постоечките практики ќе се покаже дека задругите сè позачестено се јавуваат како некој вид одговор на сè почестите и подлабоки кризи на современиот капитализам.

Историски, кооперативите се јавуваат како одговор на засилената капиталистичка индустријализација и концентрација на капиталот во деветнаесетиот век. А, слична реакција се случува и денес. Како видоизменети и осовремени, а сепак базирани на истите принципи, тие завземаат значаен удел во економиите и во развиените земји и во земјите во развој. Во овој труд ќе бидат разгледани искуствата од постоечки кооперативни економски модели со цел да се воочи нивниот потенцијал да донесат економски и политички развој во Македонија. Авторскиот тим на оваа студија е составен од членови на Левичарското движење Солидарност (ЛДС) решени на поттикнување на јавноста во земјата посериозно да се запознае со овој комплексен општествен и економски феномен, бидејќи сметаме дека тој содржи потенцијал за квалитетни решенија на хроничните проблеми на бескрајната македонска транзиција.

Накучо, оваа студија има за цел да посочи на постоењето, можностите за кооперативно здружување - со сите слабости и предности - на содејственото економско здружување, познато како кооперација или задруга. Кооперативното организирање на труд,

капитал, знаење, земја и други производни ресурси во согласност со меѓународните кооперативни принципи е еманципирачки и за граѓанско демократско здружување. Се надеваме дека наодите, примерите и искуствата пренесени во овој труд ќе овозможат реално просудување на капацитетите на кооперативната форма за обезбедување економска самостојност и сигурност на македонските граѓани кои неолибералната капиталистичка економија, заедно со трагичната транзиција, веќе четврт век ги држи без никаква хумана алтернатива.

Овој труд е само еден мал чекор кон запознавањето на пошироката јавност со можностите кои се отвораат преку кооперативното здружување. Најпрво, ќе биде разгледан социоекономскиот контекст кој ги сумира досегашните негативни искуства од исцрпувачката транзиција, неправедната сопственичка трансформација и класното раслојување со кои сме соочени. Преку кусо образложение на поимот економска демократија на кој се темели задругарството доаѓаме до главната расправа за што е тоа задругарство, кои се неговите принципи, односот и позицијата на задругарството во она што се нарекува социјална економија и видовите задруги. Потоа, подетално се разгледуваат предностите кои ги нуди задругарството, како и предизвиците со кои треба да се носи. Следниот дел ги посочува историските и теоретските извори и во груби црти ја скицира распространетоста и присутноста на задругите во светот за да потоа се премине на неколку студии на случај кои во поголеми детали ги извлекуваат задругарските искуства, како оние традиционалните, така и оние современите кои се овозможени со развојот на информациските технологии. На основа на истражувачката работа на овој тим читателот ќе може да се запознае со состојбата на задругарството во Македонија преку детална анализа на легислативата која ја уредува работата на задругите, и најважно, преку серија извадоци од интервјуата со задругари од земјава ги детектира слабостите на системот, предностите на задругарството, како и предизвиците кои мора да се надминат за понатамошен развој на овој вид економско делување.

Пишуван во услови на голема и тешка политичка криза во земјата, овој документ е само иницијално прибележување на еден крајно комплексен економски модел. Крајната цел на овој потфат е постулирање на општ нацрт за натамошна продлабочена истражувачка работа. Празнините што ќе останат во овој текст треба да се сфатат како поттик и покана за дополнување и пополнување од страна на мотивираните заинтересирани читатели, самостојно, одделно или во соработка со авторите на овие редови.

2. СОЦИОЕКОНОМСКИ КОНТЕКСТ

Ја живееме 26тата година од транзицијата од социјалистичкото самоуправно пазарно стопанство втемелено на општествена сопственост и еднoпартиски демократски централизам кон капиталистичко пазарно стопанство втемелено на приватна сопственост и повеќепартиска демократија. Соништата за богат живот во капитализмот избледнеаа, а вечната „транзиција“ стана поредок за себе.

Приватизацијата на општествениот имот предизвика бурна примитивна акумулација на капитал во која масивните претпријатија беа уништени за полесно да се присвојат. Притоа, овој процес создаде круг на корупција помеѓу новите стопански елити и политичките елити, кој доведе до впрегнување на државата во интерес на бизнис-политичките елити. Ова резултираше во осиромашување на широкото граѓанство и негова злоупотреба за интересите на корумпираните елити. Така се создаде огромна рана во економијата и масовна невработеност која до денес не е исцелена. Спроведувањето, пак, на погрешните неолиберални политики во изминатите десет години пропратени со традиционалните етатистички и авторитарни манири создаде дополнителен јаз во богатството меѓу бизнис-политичката елита и сите останати.

Природата на сопственоста на економските ентитети ја игра клучната улога во определување на природата на самото општество. Ако економијата е втемелена на сопственост врз трудбениците тогаш станува збор за робовладетелско општество. Ако економијата е втемелена на сопственост врз земјата на трудбениците, тогаш

станува збор за феудализам. Ако пак, економијата е втемелена на сопственост врз средствата за производство од страна на мала елита тогаш станува збор за капиталистичко општество. Голем дел од претпријатијата носители на македонската економија се во сопственост на мала бизнис-политичка елита, чие богатство и моќ се резултат не на претприемчивост и борбата на пазарот, туку скоро исклучиво на близината до политичката моќ. Концентрацијата на економската моќ во бизнис-политичката елита значи дека и политичката и општествената моќ е концентрирана на истото место.

Борбата за власт меѓу клановите во бизнис-политичката елита создаде систем на клиентелизам во однос на голата егзистенција, односно вработувањето. Послушноста кон кланот (партијата) е сигурен пат до вработување во државната администрација на невработените, или до добивање тендери и можност за просперирање на бизнисот на претприемачите. Сето ова ја прави демократијата суштински невозможна. Граѓаните – трудбеници во голата борба за леб имаат само две „компетитивни предности“ – трудот и политичката лојалност. „Пазарот на труд“ во овој контекст е всушност пазар на труд и политичка лојалност. Огромната невработеност служи како резервна армија на „заменски трудбеници,“ како еден вид Чистилиште во кое сите идеи за независност, достоинство и слобода се избиваат од поединците. Борбата до дното за поефтин и политички полојален труд ја симнува цената на трудот и го дисциплинира народот. Дополнително дисциплинирање е играта „добар полицаец – лош полицаец“ помеѓу македонското и албанското „крило“ на бизнис-политичката елита. Играњето на етничка карта служи за дополнително зашметување и дисциплинирање на народот. Постојниот економско-политички систем репродуцира клиентелизам и авторитарност. Со самиот факт што егзистенцијата (вработувањето и претприемништвото) е скоро невозможно без клиентелизам кон политичките кланови, демократијата е невозможна. Оттука се наметнува потребата од надминување на овој поредок.

*Прашањето е: како дојдинакво решение што ќе го реши и про-
блемот на егзистенцијата – невработеноста, и ќе отвори пат за
вистинска демократија?*

2.1 ЕКОНОМСКА ДЕМОКРАТИЈА

Кој ја има економската моќ, ја има и политичката и општествената моќ. Оттаму, само економски поредок втемелен на демократија, еднаквост и слобода може да биде основа за демократско, еднакво и слободно општество. Тоа може да се направи преку создавање одржлива економска моќ, а со тоа и независна политичка моќ надвор од центрите на моќ на бизнис-политичката елита. Дистрибуцијата на економската моќ низ широките народни слоеви, особено во рацете на најранливите групи – етничките малцинства, жените, сексуалните малцинства, невработените, сираците – е клучот за создавање на демос во вистинска смисла на зборот што ќе биде економски независен и кој ќе носи политички одлуки засновани на сопствените, а не на интересите на корумпираните елити. Од друга страна, демократијата во една земја е многу отежната ако клучниот дел од животот на поединците – економскиот – е недемократски. Ова е суштински проблем на либералната демократија. Имено, главната форма на современото претпријатие – корпорацијата – е еден од најавторитарните структури во западните општества!

Економска демократија е општествено-економско уредување каде што локалните економски институции се демократски контролирани. Овие економски институции ги вклучуваат бизнис, финансискиот, истражувачкиот и развојниот, но и образовниот сектор. Економската демократија не ја отфрла улогата на пазарите, туку попрво го де-акцентира приматот на мотивот за максимализација на профитот помеѓу носителите на економски одлуки. Економската демократија се постигнува преку поголемо учество на заедницата во економските одлуки што ја тангираат истата таа заедница. Најефикасен начин за максимализација на економската демократија во

заедницата е претпријатијата да бидат во сопственост и управа на самите вработени, како и на вработените и потрошувачите. За ова најразумен вид на претпријатие е задругата.

3. ЗАДРУГИ И ЗАДРУГАРСТВО

3.1 ШТО СЕ ЗАДРУГИТЕ?

Задругите се претпријатија како и сите останати – создаваат вредности, продукти, услуги за профит. Но, разликата е во тоа што задругите се во сопственост на вработените или на вработените и потрошувачите. Според дефиницијата на Меѓународната алијанса на задруги:¹

„Задругата е самоуправно здружение на поединци доброволно здружени за решавање на нивните заеднички економски, општествени и културни потреби и тежнења преку заедничко поседување на демократски управувано предприятие.“

За разлика од традиционалните претпријатија чија главна цел е максимизација на профитот на сопствениците, задругите имаат поширок вредносен систем. Заработувачка не е нивна единствена цел и примарно мерило за успех, според кое се оценува капацитетот да преживеат и да бидат ефикасни, иако несомнено игра важна улога за одржливоста на задругите.

Самата распределба на сопственоста, на демократското управување со претпријатието и со добивката ги прави задругите многу подемократски ориентирани и со поголем интерес кон развојот на

¹ Меѓународната алијанса на задруги (The International Co-operative Alliance) е „независна невладина организација востановена во 1895 година за да ги обедини, претставува и служи на задругите ширум светот. Асоцијацијата обезбедува глобален глас и форум на знаење, експертиза и координирана акција за и околу задругите.“ Повеќе на: “What Is a Co-Operative? | ICA: International Co-Operative Alliance,” <https://ica.coop/en/what-co-operative>.

заедницата. Кооперативите се организации создадени преку доброволното учество на индивидуалци, кои ги делат придобивките од користење или поседување на услугите или добрата. (Алтман, 2006). Членовите на кооперативите се сметаат за нивни сопственици и корисници на кооперативните услуги и стоки бидејќи допринесуваат кон заедничкиот капитал, но истовремено и се плодотворители на кооперативните зафати. Контролата врз функционирањето е базирано на принципот „една личност, еден глас“. Отсуството на ригидни хиерархиски структури на менаџирање, поделба на ризикот помеѓу сите членови, или контрола од страна на членовите врз активностите на кооперативата, се дел од факторите кои можат да допринесат овие организации да бидат ефикасни (Бауенс, 2013). Во споредба со приватните фирми, кооперативите се хибридни алтернативни бизнис ентитети во најголем дел поради нивните демократски механизми за одлучување (Коас, 1937).

Уште од самиот почеток на организираното задругарство во 19 век востановени се принципи кон кои се очекува задругите да се придржуваат. Основните принципи на кооперација според Друштвото Рошдејл (една од првите задруги што го започнале меѓународното задругарско движење *Друштвојто Рошдејл* на рамноправни пионери (Rochdale Society of Equitable Pioneers) се:

- 1. Отворено членство**
- 2. Демократско управување – едно лице, еден глас**
- 3. Распределба на вишокот сразмено со трговијата**
- 4. Плаќање на ограничена камата на капитал**
- 5. Политичка и религиозна неутралност**
- 6. Тргување со пари (кредитите не се продолжуваат)**
- 7. Промоција на образованието.**

Од друга страна пак, Меѓународната алијанса на задруги (ICA: International Co-operative Alliance) посочува други водечки принципи кои ставаат поголем фокус врз социјалните и политичките импликации:

- 1. Доброволно и отворено членство.** Задругите се отворени за членство за сите лица што сакаат да ги прифатат одговорно-

стите на членството без родова, социјална, расна политичка или верска дискриминација.

2. Демократска контрола од страна на членството. Задругите се демократски организации управувани од нивните членови кои активно учествуваат во носењето одлуки. Мажите и жените што служат како избрани претставници одговараат пред членството. Во примарните задруги членовите имаат еднакви гласачки права (еден лен, еден глас) и задругите на другите нивоа се исто така демократски организирани.

3. Економско учество на членовите

4. Самоуправност и независност

5. Образование, обука и информирање

6. Соработка помеѓу задругите

7. Грижа за заедницата

3.2 ДАЛИ КООПЕРАТИВИТЕ СЕ СОЦИЈАЛНИ ПРЕТПРИЈАТИЈА?

Социјалната економија, чадор концепт, кој вклучува различни организации- кооперативи, асоцијации- ги става социјалните цели во јадрото на својата мисија и пракса, во исто време залагајќи се за бизнис цели, но и за генерирање на економска вредност преку провизии на услуги и со активно учество во продажбата на добра и услуги (Дефурни, 2012).

Кооперативите честопати се класифицираат како вид на социјални претпријатија. Сепак, мора да се напомене дека социјалната економија е поопфатна категорија која без оглед на сопственоста, приватна или јавна, ги запазува социјалните цели, дури и пред профитот (Штернаци, 2014). Секако, кооперативите не можат да се сведат како само уште еден вид социјално претпријатие. Марксистите се особено критични кон овој пристап. Според нив, социјалните претпријатија ги заобиколуваат работниците и не допринесуваат кон нивно омоќување. Основен принцип на кооперативите е пар-

тиципативноста и моќта на одлучување која овој организациски модел им ја овозможува на членовите (на задругарските работници). Кога фокусот е само на постигнување на социјални цели кои се постигнуваат преку комерцијална активност, а притоа не постои внатреорганизациската демократија и демократска контрола, како што е случајот со социјалните претпријатија, финалниот резултат никако не придонесува кон создавање на посилен колектив на работници или граѓани кој може да се спротистави на организациски и/ли социјални неправди (Вилијамс, 2013).

Сепак, можат да се воочат точки на поврзување помеѓу социјалните претпријатија и кооперативите. На пример, врз основа на кооперативните принципи усвоени од страна на Меѓународната Кооперативна Алијанса (ICA), возможно е да се тврди дека голем дел од кооперативите отсекогаш имале посилна ориентација кон јавното добро отколку повеќето традиционални приватни претпријатија. Имено, помеѓу кооперативните принципи реформулирани од ICA во 1995 за нивната 100та годишнина, седмиот и последен принцип се однесува експлицитно на заложба на кооперативите за придонес кон одржлив развој за целата заедница. Заложби за пофер економски односи и пошироко за промовирање на економската демократија отсекогаш биле дел од вистинскиот кооперативен дух.

Но сепак, од прагматична гледна точка, може да се оцени дека голем број на кооперативи најпрвин ги фокусирале своите интереси кон членовите а дури потоа истите предности ги отвориле за муштериите или корисниците. Во секој случај, границите помеѓу интересите на кооперативните членови и тие на пошироката заедница понекогаш се заматени. Истражувачите на оваа тема посочуваат дека нов вид на таканаречени социјални кооперативи се појавиле како резултат на постоењето на цврста заложба кај основачите за остварување на пошироки општествени придобивки, или придобивки кај одредени таргет групи во заедницата. Но, сепак постојат разлики помеѓу социјалните кооперативи и традиционалните категории на кооперативи (Дефурни, 2012). Концептот „социјални кооперативи“ за прв пат се појави во раните

деведесетти, или поточно во 1991 кога италијанскиот Парламент усвои закон преку кој се создаде нов правен субјект „социјални кооперативи“. Од тогаш, социјалните кооперативи станаа нов тип на кооперативи низ земјите во кои постои правна рамка за такви здруженија: Португалија (1996 и 1998), Шпанија (1999), Франција (2001), Полска (2006) и Грција (1999 и 2011), Јужна Кореја (2011) создадоа правни рамки посветени на кооперативите со експлицитна цел тие да служат на заедницата или на одредена група во општествена група кога е надвор од членството на кооперативата.

3.3 ТЕОРЕТСКИ И ИСТОРИСКИ ПОЧЕТОЦИ НА ЗАДРУГАРСТВОТО

Работничките задруги (кооперативи) почнале да се раѓаат низ Европа и САД меѓу 1840 и 1880 година. Влошувачките услови во фабриките создале подлога за широко распространување на критиката кон отуѓувањето и мизерните услови создадени од капиталистичките производствени односи поради губењето на работничко сопствеништво и контрола врз работните места. Самите договори за работа се гледале како начини за комодификација на работничката енергија и креативност. Затоа, за европските марксисти, никулците на работнички кооперативи биле перцепирани со голема доза на оптимизам на економскиот хоризонт.

Карл Маркс на инаугуративното обраќање на Меѓународната Асоцијација на работниците во 1864 година вели: „Вредноста на овој социјален експеримент не смее да биде преценета, но мора да се земе во обзир дека производството во поголем обем кое е во согласност со модерната наука, може да биде извршено и без постоењето на класа на господари“. Подоцна, Маркс го квалификувал својот ран ентузијазам за кооперативната форма во третиот том од *Капиталот*. Таму, тој аргументираше дека кооперативите „природно репродуцираат и мора да ги репродуцираат секаде во нивната постоечка организација сите недостатоци на владејачкиот

систем”, бидејќи “антагонизмот помеѓу капиталот и трудот низ нив е преминат”, но по цена на претворање на работниците во капиталисти, на колективни капиталисти (Јоса, 2005). Маркс конечно својата доверба наместо кон работничките задруги ја насочи кон државата за координирање на посткапиталистичката економија во има на работниците.

Во меѓувреме, анархосиндикалистите како Михаил Бакуњин во новите работнички кооперативи во подем ги видоа централните темели на новото општество. Според нив, кооперативите отвораа можност безбројни локални асоцијации да можат да се здружат и да разменуваат едни со други преку кооперативни, а не преку компетитивни начини. Меѓу другото, тие се надеваа дека ќе можат и да даваат кредити како што подоцнежни системи како Мондрагон и Асоцијацијата на Самовработени Жени (SEWA) покажаа во практика.

Овие две линии на политичка мисла се поделија на Првата Интернационала, одржана во Хаг во 1872. Таму, Карл Маркс и Михаил Бакуњин се натпреваруваа за лидерство врз Комунистичката Парија. Иако ги обединуваше критиката на приватната сопственост, сепак се разединија и имаа дијаметрално спротивставени ставови околу прашањето како да ги доведат општествата од отуѓувачкиот труд, до бескласни услови каде тие кои што работат самите го менаџираат работниот процес и еднакво ги споделуваат неговите производи. Маркс веруваше дека за да се спречи повторно заземање на моќта од страна на капиталистичката класа, работничката класа мора да ја консолидира својата моќ во рацете на силен државен апарат кој ќе може да ја координира економијата, или барем привремено, додека таа самата не избледнее. Бакуњин пак сметаше дека централната државна контрола врз економијата ќе се покаже како „најгрдата и најужасна лага на 20тиот век”. Наместо тоа, тој предупредуваше за комплетно децентрализиран систем во кој работниците заеднички ќе ги поседуваат и само-управуваат нивните работни места, со здружени активности меѓу нив кога тоа е потребно. На сличен начин, работниците директно би ги управувале своите заедници. Одлуките на работното место и одлуките на ниво на заедница би биле коор-

динирани на локално ниво. Маркс победил на изборот и веднаш потоа го избркал Бакуњин и неговите следбеници од конгресот. Исходот од конфликтот помеѓу Маркс и Бакуњин на конгресот на Првата Интернационала значеше дека во подоцнежната историја моделот на централистичко државно управување го засени моделот на децентрализирано работничко уредување застапувано од Бакуњин и неговите следбеници.

Современата економска теорија ги разгледува проблемите на успехот или неуспехот на задругите преку нео-институционалната економска теорија (Ортман, 2007). Според овие автори важно е да се земат предвид економските теории на транскациски трошоци, деателната теорија на агенсите, актантите и теоријата на сопственички права. Од нив произлегуваат 5 суштински проблеми со кои се соочуваат задругите во современиот свет и тоа: неодговорно членување (*free rider*) при растење на задругата и примање на нови членови кои ги уживаат истите придобивки со основачите на задругата, временскиот хоризонт на повраток на инвестицијата и пристигање на добивката, што ги обесхрабрува долгорочните инвестиции (*horizon*), немање смелост за проширување и зголемување на опсегот на дејностите (*portfolio*), проблем на контрола во управувањето кај посложените задруги (*control*), влијанието на одлуките за трошоците (*influence cost problems*). Секако за ова постојат излезни решенија кои се обликувани во Новата Генерација Здруги, кои делуваат како економски оператори поусогласено со барањата на современата брзоменлива економија.

Единствениот начин за луѓето да научат да бараат нешто различно од хиерархиски односи, е да бидат изложени кон искуства и обсервации кои ќе им покажат дека кооперативните односи можат да постојат, но и да успеат. Но како може да се обезбеди искусвено доживување и практикување на демократска комуникација и егалитарни односи кога оние со капитал немаат придобивки во тоа да ги делат производните сили и одлучувањето? Најдобар одговор на ова прашање се примерите на постоечките и кооперативите во подем. Преку споредбата со постоечки модели тежнееме кон увид

во принципите за адаптација и создавање на успешен локален модел во Република Македонија.

3.4 ПРИДОБИВКИ ОД КООПЕРАТИВНО ЗДРУЖУВАЊЕ

Меѓународната Организација за Труд (МОТ) во своите препораки за развој на кооперативите објавени во 2002 препознава дека кооперативите во своите различни форми унапредуваат целосно учество во економски и општествен развој за сите. Една од препораките гласи дека поддржувањето на кооперативи- кои се водат од вредностите и принципите образложени од страна на Меѓународната Кооперативна Алијанса (ICA) треба да се сметаат за централни темели на државени и меѓународен економски и општествен развој (МОТ, 2002). МОТ ја препознава и истакнува еманципаторската моќ на задругите преку рамноправното вклучување на жените во одлучувачкиот и раководниот процес, како потенцијалза интегрирање на мигрантите и како облик на вработување кој е привлечен за младите. Позитивната улога која може да ја одиграат задругите во развојот на една заедница, особено одржливиот развој, е препознаено и од Организацијата на Обединетите Нации (ОН, 2015).

За Европската Комисија пак, кооперативите се „одличен пример за претпријатие кое истовремено се залага за остварување на претприемачки и општествени цели, начин кој е взаемно унапредувачки,“ а истовремено и возила за остварување на многу од целите на Европската Унија, како вработување, општествена интеграција, регионален и локален развој и земјоделство (ЕК, 2004).

Во Италијанскиот легислатива, општествената функција на кооперативите е препознаена како пример на економска демократија која претставува „еден од начините на кој работниците можат да учествуваат во економската организација во државата, и ќе влијаат врз оформувањето на политичкиот живот преку практикување на граѓански суверенитет. Преку овозможувањето на работничка сопственост и контрола врз претпријатијата (но и внатрешно демократско

одлучување), кооперативите можат да придонесат кон остварување на Уставни залагања за демократија и еднаквост.²

Помеѓу клучните општоприфатени придобивки од задругарството, покрај димензијата на социјална и економска праведливост, особено место зазема токму демократскиот потенцијал на овој облик за здружување. Переира, во пред-модерните институции, особено еснафите, го препознава зародишот не само на задругите и современите општествени движења туку и на социјалистичките идеали базирани на принципите на самоопределување и взаемни вредности.

Кога говориме за предностите, иако генерално најмногу ќе ги сретнеме оние кои се врзани за самото економско и производствено работење на работничката кооператива, сепак ќе се обидеме да ги објаснеме и оние идеолошко-политички предности кои најголем дел се превидуваат од денешните конвенционални (мејнстрим) економисти. Оваа секција се заснова на наодите на Мартин Краљевски, кој како член на ЛДС ги сумираше своите анализи на блогот на ЛДС и овде се поместени со неколку дополнувања.

- **Кооперативите се лесни за формирање.** Опсервирано во глобални рамки работничките кооперативи можат да се формираат многу полесно од останатите форми на економско здружување и најчесто законската регулатива која го нормира ова прашање нуди јасни и концизни услови кои треба да бидат исполнети, а тука вклучително спаѓа и Македонија (законската регулатива за кооперативите во Македонија ќе биде подетално разработено подолу во текстот).
- **Членството во кооперативата е доброволно.** Секој работник или правна форма на работничко здружување кое има потреба од услугите кои ги нуди кооперативата може слободно да се

² GALGANO, sub art. 41, Commentario della Costituzione, edited by Branca, Rapporti economici, t. II, Bologna-Roma, 1982; cf. also NIGRO, sub art. 45: “Републиката има одговорност да ги отстрани сите пречки од економска и социјална природа, кои ја ограничуваат слободата и еднаквоста на граѓаните, го оневозможуваат целосниот развој на личноста и ефективното учество на работниците во политичката, општествена и економска организација на државата.”

приклучи кон истата без било како да биде дискриминирано при тоа.

- **Ограничена одговорност на членовите.** Во најголем дел задругарите се одговорни само за нивните удели во друштвото, со што се елиминира стравот дека евентуалната ликвидација или стечај на кооперативата ќе значи и одговорност која ќе премине и на нивниот личен имот, иако има случаи на кооперативи со неограничена одговорност каде задругарите одговараат за обврските солидарно и неограничено.
- **Демократско управување на членовите на кооперативата.** Кооперативата е управувана на демократски начин од страна на своите членови и од нив избрани претставници (кои може да бидат отповикани во секое време) и секој член има право на еден глас без разлика на големината на неговиот удел во кооперативата.
- **Стабилност и континуитет.** За разлика од модерните компании кои функционираат во капиталистичкото општество, кооперативите како економски единки нудат многу поголема стабилност и трајност поради тоа што тие не може да згаснат поради откажувањето на еден задругар или неговата неволност да продолжи да го дава својот несебичен придонес, се додека за тоа не се донесе едногласна одлука од сите страни-членки на кооперативата за нејзин престанок или тоа не биде наметнато од страна на судски орган кога работењето на кооперативата нема да биде во согласност со закон.
- **„Вишокот вредност“ се дели помеѓу членовите.** Во левичарската терминологија под „вишок вредност“ се подразбира разликата помеѓу вредноста што ја создава работникот и надницата која тој ја добива за својата работа т.е. она количество или износ што преостанува, кое е повеќе од произведеното или потребното и се акумулира од страна на капиталистите. Кај работничките кооперативи најпрво еден дел од овој „вишок“ се става во финансиските резерви на кооперативата, кој најчесто претставува законски регулиран дел, потоа дел се остава за задоволување

на потребите на секојдневното работење на кооперативата и на мирување на тековните трошоци и она што ќе остане се дели на сите членови на кооперативата во зависност од уделот кој тие го имаат и обврските кои тие ги преземале и исполниле.

- **Создавање работни места и финансиски придобивки.** На местата каде се активни, кооперативите создаваат работни места за маргинализирани луѓе со лоши можности за вработување. Кооперативите може да имаат финансиски придобивки произлезени од план за делење на профитот, подобри работни услови (во случај на работнички кооперативи), пониски цени за услуги и стоки (на пример, како што е случајот со потрошувачки кооперативи), повисок квалитет и поголема разновидност на стоки и услуги за членовите (на пример случајот со потрошувачки и маркетинг кооперативи) и подобрен капацитет за маркетинг на производите, како и пристап до други пазари (на пример како во случајот со земјоделски и маркетинг кооперативи). Членовите на кооперативите, генерално имаат тенденција да ги одржуваат нивните активности во локалната средина, бидејќи имаат интерес да создадат работни места во нивните заедници.

- **Здрави внатреорганизациски односи.** Поради нивното демократско раководење, се разликуваат од другите бирократски организации по авторитетот, кон помалку правила се придржуваат членовите, постои социјална контрола (заснована брз моралност и персоналитет), многу поблиски социјални односи, политики за човекови ресурси (засновани врз лични, неформални односи) социјална стратификација (еднаквост) и поделба на трудот (што не секогаш мора да е строго дефинирано (Ротшилд, 1979).

Демократски избор на управители. Во кооперативите, членовите самите ги избираат менаџерите на ограничен период. Менаџерите пак, во периодот додека ја извршуваат таа функција, остануваат одговорни пред колективот и се предмет на отповикување. На долг рок, раководните позиции се ротациски, со што им се овозможува и на другите да учат и да раководат.

Постои и уште еден друг аспект на работничките кооперативи кој е подеднакво важен од наш аспект, а тоа се оние политичко-идеолошки предности кои ги нуди оваа форма на работничко здружување (Краљевски, 2014).

- **Зголемување на апетит за политичка партиципативност.** Денес, и покрај формално демократските права, повеќето од граѓан(к)ите се политички неактивни. Политичката активност е лимитирана на гласање на избори, а изостанува вистински пристап до центрите на моќ каде се носат одлуките кои го афектираат секојдневието. Со оглед на тоа што политичката и економската демократија се испреплетени, глас негиран во едната сфера води до негирање на глас и во другата сфера. Посилен глас и омоќување во економската арена, би катализирала политички интерес и вклученост помеѓу обичните работници. Како резултат на ова, политички одлуки кои се носат на национално ниво може да се очекува да се носат на начини кои се поправични и покорисни за обичните луѓе. Во оваа насока во 1985 година, Роберт Дал изјавува: “Ми се чини дека постои малку простор за сомнеж дека општество со поголема еднаквост во поседувањето и контролирањето на економските претпријатија, ќе произведе многу поголема еднаквост отколку таа која постои денес помеѓу американците”(ibid.). И Џон Стујарт Мил аргументира дека преку секојдневното практикување на демократско одлучување на работното место, луѓето ги развиваат навиките, капацитетите и очекувањата кои се потребни за демократска делиберација и дијалог во јавната арена.
- **Подигнување на класната свест и автономија на работниците.** Кооперативите здружуваат луѓе од различни профили и вештини кои без разлика на нивните примања се дел од работничката класа и колку таа нивна економска независност е поголема, толку тие повеќе осознаваат за својата моќ. Класните разлики кои ги гледаме во нашето општество најдиректно можат да се решаваат преку промена на тоа кој е вклучен во носењето економски одлуки. Но, ретко кога работниците имаат било каков

глас или форум преку кој ќе го искажат својот став со кој ќе влијаат врз сопствените животи. А сè додека работниците немаат или имаат мало влијание врз менаџерските (раководни/корпоративски) одлуки, малку е веројатно дека нивниот карактер ќе се промени, односно работодавачите ќе продолжат да го експлоатираат трудот, да ги намалуваат платите и правата секогаш кога тоа е возможно.

- **Зголемување на граѓанска активност.** Поврзаноста на работниците со политичкиот аспект на општеството. Во најголем дел членовите на кооперативите се работници од ист профил кои освен професионалните, делат и заеднички интерес кој не е поврзан со секојдневните професионални обврски, па затоа тие се далеку поподготвени за делување и здружување и надвор од работното место, посебно за политичко здружување, поголема грижа за околината, културните активности и едукацијата во средините од кои тие доаѓаат.
- **Зголемување на финансиска сигурност.** Познато е дека во ситуации каде работниците се организирале во кооперативи/задруги, односно во фирми во кои сите работници и работнички имаат еднаков глас во однос на менаџирањето на фирмите, биле носени различни одлуки отколку во капиталистички фирми (ibid). На пример, работници-сопственици на кооперативи вообичаено избрале да ја ограничат разликата од највисоки до најниски плати во нивните фирми во сооднос 5:1, штокој е драматичено различен од скоро 600:1 сооднос кој според анкета на Wall Street Journal е преовладува во корпоративска Америка. Работниците во кооперативите имале тенденција да гласаат за да ги задржат нивните кооперативи на локално ниво, бидејќи имаат интерес во создавање работни места во нивните заедници. Во кооперативите, менаџерски позиции се избираат од самите работниците од нивните редови за конкретни улоги. Оние кои ги заземаат тие позиции остануваат одговорни пред колективот и можат да бидат променети. На долг рок, ваквите позиции често се ротирачки, при што им се дава и на другите шанса да учат и

да служат. Истовремено, кооперативите инсистираат нивните сметководствени книги и други релевантни информации да остануваат достапни до сите сопственици-работници, за дискутирање, а со тоа и елиминирање на корупцијата која се појавува како резултат на официјални тајни.

3.5 ПРИМЕРИ НА ЗАДРУГИ

Во изминативе неколку децении насекаде низ светот се појавија примери на различни експерименти на егалитарна соработка, во форма на кооперативи, колективни или социјални претпријатија. Тоа што им е заедничко е раководењето по колективистичко-демократски пат, во кој одлуките се носат преку директен дијалог и консензус. Најчести се земјоделските задруги (аграрни кооперативи); потоа финансиските задруги кои почнуваат како кредитни заедници за потребите на локалното задружено население, а некои од нив денес претставуваат финансиски гиганти; енергетските задруги, кои обезбедуваат инсталација и дистрибуција на електрична енергија онаму каде што комерцијалните оператори или државата не сакаат да инвестираат; широко распространети се потрошувачките задруги, како и маркетинг задругите кои се грижат за подобар пласман на производите од задругите. Позабележливи се и осигурителните задруги како и кооперативите за домување. Револуцијата во комуникациите која ја донесе вртоглавиот раст на информатичките технологии отвори пат и за развој на таканаречените платформски задруги, за што ќе стане збор подолу во текстот.

На својата страна посветена на промовирање на задругарството, Меѓународната Организација за Труд (МОТ) наведува дека денес во светот кооперативите вработуваат 250 милиони луѓе, дека само во Европа вработуваат 4,7 милиони луѓе со обрт од 1,005 милијарди

евра и дека во најразвиените земји Г20 кооперативите вработуваат 12% од работната сила.³

Во **Италија, Франција, Шведска, Австралија и Квебек**, кооперативите се рашириле во голем дел како резултат на поддршката од страна на Лабуристички партии (или социјалдемократски партии) преку различни политики за развој на социјалната економија и работнички кооперативи (Рошилд, 2009). Денес, 50% од вработените во банкарскиот сектор во **Франција** се членови на кооперативи. Во **Шпанија**, во баскискиот регион, корпорацијата Мондрагон како федерација на задруги (261 задруги и компании) вработува 74.000 луѓе. Вкупната невработеност во Шпанија е нешто под 25% проценти, но во оние региони кадешто дејствува и има свои поддржуници Мондрагон тој процент е далеку помал. Во **Италија** 5% од вкупниот број на вработени се во задружниот сектор. Legacoop (Lega Nazionale delle Cooperative e Mutue, задруга оформена во 1886 година во Милано)⁴ е еден од поголемите задругарски комплекси кој се состои од повеќе асоцијации на задруги, меѓу кои ANCAB – Националната асоцијација на домувачки задруги составена од околу 3000 домувачки задруги и членство од над 400.000; ANCC/COOP – Националната асоцијација на потрошувачки задруги – оформена заради остварување на потрошувачки потреби и еколошки стандарди, ANCPPL – Националната асоцијација на работнички и производни задруги – во областа на производството, градежништвото, дизајнот и слично. Во **Шведска**, 60% од вработените во шумарството се задружни членови во некоја кооператива. Во **Велс**, рударите од еден од последните национални подземни рудници за јаглен работат како кооператива, која рударите ја започнале со купување на рудник од Британскиот Борд за Јаглен, на тој начин што секој работник вложил \$13,000. На ваков начин, рудникот станал ко-сопственост и под ко-менаџерство

³ Официјална страница на Меѓународна Организација на Труд: <http://www.ilo.org/global/topics/cooperatives/lang--en/index.htm>

⁴ Официјалната интернет страна на Легакооп (Legacoop Primo Piano) може да се најде на следната веб адреса: accessed October 24, 2016, <http://www.legacoop.coop/quotidiano/>.

на работниците, а надворешни акционери не биле дозволени. Денес оваа кооператива има 250 работници-сопственици. Истражувачот Хофман (2001, 2006) го споредил управувањето на рудникот од страна на владата и кооперативата и заклучил дека порамната структура, еднаква сопственост и новоприфатените егалитарни верувања, се појавиле како резултат на промената кон кооперативната сопственост, што пак придонело кон создавање на работничка лојалност кон претпријатието и доверба дека процедуралните норми ќе преовладаат. Новооткриената доверба на работниците, во праведноста и правичност на организацијата ги натерала да останат во фирмата, спречило многу можни судири, а искрснатите судири се разрешувале неформално. Оваа зголемена свест за доброто на членовите на задругата и за доброто на задругата со зајакнато чувство на припадност во заедницата секако се прелева и на свеста за општествено добро. Здружението на кооперативи во Голема Британија истакнува дека најголемите 5 задруги во земјата платиле 50% повеќе данок од најголемите 5 бизниси заедно (Амазон - Amazon, Фејсбук - Facebook, Апл - Apple, еБеј - eBay и Старбакс - Starbucks) или 82 милиони фунти наспроти 52 милиони. Ова не треба да не чуди затоа што задругите не се водени само и единствено од интерес за профит. Во Голема Британија постојат 6,797 задруги со 222,785 вработени и членство од 17,5 милиона, со годишен обрт од 34,1 милијарда фунти во изминатата година.

Во Романија кооперативите станала невидливи за политичарите и за широката јавност во периодот на неолиберална транзиција од “државна и кооперативна” сопственост кон систем на приватната сопственост и капиталистичката организација (Ламбру, 2014). Во 2010 година, кооперативниот сектор броел 2107 (958 потрошувачки, 857 работнички кооперативи, 75 кооперативни банки и 127 земјоделски кооперативи). Друг извор наведува дека руралните кооперативи, претставени преку потрошувачки и кредитни кооперативи ги има во околу 13.000 села, 2680 општини, 230 града. Овие 1600 потрошувачки кооперативи имаат преку 28000 продажни места, преку

11800 производни и услужни места и околу 850 кредитни заедници (Баческу, 2010).

Во Романскиот кооперативен сектор, работничките кооперативи се покажаа како најиздржливи во периодот на транзиција од планирана економија кон пазарна економија. Во изминативе години активностите на кооперативите се намалени, но сепак постоечките станале дури и поефикасни. Намалените активности се последица на два вида на фактори: од една страна, на прилагодувањата кон барањата на пазарната економија, а од друга страна, на недостатокот на правна и институтционална поддршка за кооперативите.

Во Јужна Америка, најдобар пример за успешноста на работничките кооперативи е **Аргентина**. Таму, после цела една декада на неолиберални „реформи“ од страна на влада која ја доведе економијата во многу тешка состојба, аргентинските работници (освен преку протести) покажале и решителност да ја заживеат економијата. Како резултат на нивната одлука почнувајќи од 2001 година па до денес во Аргентина постојат и успешно функционираат преку 200 кооперативи. (Краљевски, 2014)

Во Индија, успешен е примерот на задругата на самовработени жени- SEWA.⁵ Основана во 1972 во Gujarath, Индија, SEWA денес организира близу 70,000 жени во локални кооперативи, давајќи им можност да најдат излез од беда и да обезбедат сигурност. SEWA им нуди на сиромашните жени тренинзи во специфични вештини како маркетинг и организациски ресурси, но исто така им обезбедува и пристап до заеми преку нивна банка. Кооперативата се води демократски, а SEWA исто така обезбедува тренинзи и совети за тоа како да се зборува на локални демократски состаноци. Leslie Calman (1992) го има документирano успехот на SEWA's, за вадење на жените од сиромаштија, но и за зголемување на нивната самодоверба во други животни домени.

Во **САД**, историски кооперативите во најголема мера се создавале спонтано во периоди на сериозна економска беда. На при-

⁵ Официјалната интернет страна на SEWA, www.sewa.org.

мер, за време на Големата Депресија, илјадници кооперативи се појавиле низ земјата, во кои биле вклучени околу 1,3 милион луѓе. Еден таков пример од Калифорнија, е кооперативата за помагање на невработените, која имала 150,000 членови. Лидерите на овие ентитети барале од Френклин Рузвелт да ги вклучи и кооперативите во неговиот развоен план (Works Progress Administration (WPA) план, но тој одбил, бидејќи претпочитал да нуди работни места платени од владата за јавни проекти. Кога WPA заврши, работниците имале изградено низа на јавни градби, но ова не создало мрежа на работнички кооперативи кои би можеле да продолжат да работат заеднички во одржлива економски заедница. Во САД, иако работничките кооперативи денес се во зародиш, сепак не може да се игнорира рапидниот раст на овој економски модел. Пред неколку години се формираше националната Федерација на Кооперативи на САД, а денес во оваа земја постојат преку 48.000 кооперативи кои опслужуваат 120 милиони членови и нивниот број е во постојан пораст (Ортман, 2007).

3.6 СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ 1: МОНДРАГОН – ШПАНИЈА

Задругарскиот комплекс Мондрагон е основан во 1956 година во градот Мондрагон (Mondragón), во баскискиот регион во Шпанија од страна на свештеникот Хозе Марија Азмендиериета (Don Jose Maria Arizmendiarieta) и петорица негови студенти кои започнале да ги истражуваат начините за тоа како да донесат економски можности во нивниот руиниран град. Кога откриле дека ниту државата ниту капиталистите сакаат да инвестираат во нивниот регион се завртиле кон кооперативниот модел на развој. Во 1943 година била основана Политехничката школа Escuela Politecnica, организирана на задругарски принципи – членовите заеднички, демократски ги избирале училишниот борд. Освен што ги воведувале младите во техничките струки, оваа школа ги следела и ширела начелата на задругарската филозофија. Во 1956 година неколкумина дипломци од Политех-

ничката школа ја основале првата задруга (Фут-Вајт, 1991). Името на оваа задруга било Talleres Ulgor што е акроним од петмината основачи. Денес оваа задруга се вика Fagor Electrodomésticos.

Комплексот Мондрагон се состои од четири категории на претпријатија: (1) индустриски, (2) малопродажни, (3) финансиски и (4) научно-образовни. Клучните претпријатија се Саја Laboral (1959) и Lagun Aro (1966). Саја Laboral била секундарна задруга структурирана околу финансиските цели за подигање капитал и проширување на задругарскиот бизнис модел што ја создала првата мрежа на задруги. (ibid.) Саја функционира како сидро-организација – задругарските претпријатија што сакаат да подигнат капитал од неа, потпишуваат договор и со тоа Саја врши надзор врз нивната финансиска работа со цел да се одржуваат задругарските солидарни принципи (Ститли и Хојт). Од 60-тите години во Комплексот Мондрагон била востановена практика да се создаваат нови задруги кога одреден тим, проект или оддел во постојните задруги ќе станел самодоволен. Со зголемувањето на претпријатијата се создале задругарски групи што имале заеднички солидарни фондови за покривање на загубите и меѓусебна помош. Овој модел се покажал успешен и денес Комплексот е составен од голем број на задругарски групи (ibid).

Една од клучните институции во Комплексот Мондрагон е истражувачката задруга Икерлан (Ikerlan) основана во 1877 година.

Факти и бројки за Мондрагон. Денес, системот на Мондрагон се има развиено во кооперативна мрежа која го води производството на печки, фрижидери, и други домашни апарати, и е најголемиот производител на алати и бои во Шпанија, произведувајќи десетици видови на добра и услуги, вклучувајќи и инженерски консалтинг за големи проекти и софтверски развој. Денес, Мондрагонскиот систем на кооперативи овозможува пристоен живот и демократско одлучување на работното место за некои 150,000 работници-сопственици-членови, кои се поврзани меѓу себе во мрежа од околу 150 кооперативи. Во 1997, Мондрагон генерирал 5 милијарди евра од годишни продажни и менаџирал над 7,5 милијарди. Најимпресивно од с'е е тоа што исто така оперира и со кооперативна банка која

овозможува парите кои Мондрагон ги заработува да останат внатре во заедницата. Со тие пари се започнале нови кооперативи, се финансираат пензиски и здравствен систем, како и кооперативен училишен систем. Во повеќе од 150 кооперативи високите позиции се избираат преку избори, а секоја кооператива придонесува претходно определен дел од својот сурпус кон трошоците за здравство, образование и наука, кои се во корист на заедничкото добро и кои ја обезбедуваат иднината на кооперативниот систем. Во нивната економска анализа, Томас и Логан (1982) забележале дека Мондрагон успева да реализира повисок раст во волуменот на продажба, во извоз, во создавање на работни места, но и во профит во споредба со слични бизниси од приватниот сектор.

Елементи на моделот Мондрагон. Според структурата на Комплексот Мондрагон може да се изведат четири компоненти на овој модел:

1. Примарни работнички задруги во индустрискиот и во малопродажниот сектор;
2. Секундарни работнички задруги што служат за поддршка на примарните;
3. Изведени задруги што ја прошируваат задругарската мрежа;
4. Задругарски групи што ги организираат задругите членки, обезбедуваат мобилност на вработените и мрежа за солидарна распределба на ризикот.

Лекциите од Мондрагон. Една од главните стратегии на Мондрагон е замената на увозот. Според оваа стратегија, задругите ги прошируваат своите производни дејности кон производство на продукти што вообичаено се увезуваат во регионот, но и од страна на самите задруги. На тој начин се врши проширување, диверзификација но и само-одржливост на комплексот (*ibid.*). Со тоа се намалува ранливоста на регионот што би произлегла од специјализација кон една гранка или производ. На пример, градовите и регионите што се специјализираат во една дејност, една гранка, во времиња на криза на таа гранка доживуваат комплетно опустошување на живеачката. Во САД тоа се некогашните индустриски региони, денес познати

под името Зарѓан појас (Rust Belt), а кај нас Велес со Топилница, населбата Железара околу Железара и друго. Преку изградба на комплексен систем од диверзифицирани производни капацитети и висока внатрешна мобилност на вработените преку обука се обезбедува економска одржливост во регионот, но и одржливост на знаење.

3.7 СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ 2: КОРПОРАЦИЈАТА КЛИВЛЕНД, КЛИВЛЕНД, ОХАЈО, САД

Градот Кливеленд, САД бил тешко погоден од процесот на деиндустријализација по 60-тите. Тогаш поголем дел од погоните во тешката индустрија во регионот биле затворени. После големиот пожар во 1969 година, градот бил нарекуван „грешката покрај езерото“ (Алперовиц, 2016). Градот масовно бил напуштен. Покрај големата преселба, градот сè уште има голем број на огромни јавни институции: клиника, неколку болници, музеи, ботанички градини и друго. Овие институции вработуваат голем број на луѓе и на некој начин се оази во економскиот пустош.

Во периодот меѓу 2004 и 2006 година Фондацијата Кливеленд (Cleveland Foundation) заедно со непрофитната организација Democracy Collaborative ја оформиле иницијативата Greater University Circle (GUC). Целта на оваа иницијатива е да се решаваат економски проблеми, домување, јавни простори, транспорт. Во решавањето на економските проблеми е вклучена иницијативата Евергрин Evergreen Initiative (Evergreen) востановена како група на задруги. Првата задруга е Кооперативната перална Евергрин (Evergreen Cooperative Laundry). Ова е индустриска перална за остварување на услуги за големите јавни институции, како што се болниците и амбулантите. Втората задруга, Охајо солар (Ohio Solar) врши инсталација на соларни панели на јавните и приватните институции.

Лекции од Евергрин. Главната особина на моделот Евергрин е што кооперативниот екосистем произлегува од „закотвувачка институција“. Во конкретниот случај тоа се јавните институции, локалниот

универзитет. Главната стратегија на Евергрин е замената на увозот. Ова е различно од Мондрагон моделот, каде што кооперативниот екосистем произлегува од политехничката школа создадена по кооперативни принципи. Би можеле да кажеме дека во случајот со Евергрин јадрото е „закотвувачката институција“ а кај Мондрагон по прво можеме да ја наречеме оваа институција „извирачка институција“. Разликата е навидум мала, но во едниот случај целта е да се „закотви“ капиталот во заедницата, додека во другиот, целта е да се создаде епицентар од кој „извираат“ задругите и самата идеја на задругарството.

Кооперативна рамка. Главните карактеристики на развојот на кооперативните модели може да се поделат во три категории:

1. Јасно дефинирана географска област: При дефинирањето на географската област треба да се има јасна претстава за предностите и недостатоците на самиот економски контекст. Треба да се имаат предвид карактеристиките на населението, историјата, културата, економската историја, традициите, вештините, ресурсите...
2. Кооперативен екосистем: Кооперативниот екосистем треба да биде структуриран околу одредени јадрени институции. Самиот избор на природата на овие институции произлегува од конкретната стратегија за развој на кооперативниот екосистем. На пример, во Мондрагон, јадрената институција е политехничката школа. Ова произлегло од регионалната потреба – недостатокот на образовани и обучени кадри (ibid.). Дури подоцна е востановена банката заради извор на капитал. Во случајот со Евергрин, се користат постојните јавни институции како „закотвувачки институции.“ Редоследот на востановување на институциите зависи од локалните економски контексти, ресурсите и потребите на заедницата. Главните подржувачки институции може да ги поделиме во неколку групи: (1) образование и обука; (2) финансии; (3) бизнис развој; (4) истражување.

Најзначајните заклучоци што може да ги изведеме се дека задругите најуспешно функционираат како дел од поширок екосистем на

задруги и институции за поддршка. Зашто, суштината на капитализмот е максимизација на добивката по секоја цена. Тоа често значи и на сметка на работниците и природната околина. Затоа натпреварот на задругите со приватните компании на пазарот често може да наликува на пливање со ајкули. Заради тоа, задругите најуспешно функционираат кога се здружени со други задруги, институции за поддршка и со локалната заедница (Сун, 2003).

3.8 СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ 3: ПЛАТФОРМСКО ЗАДРУГАРСТВО

Со крајот на 20 и почетокот на 21 век капитализмот положи голема надеж во новите технологии и пред сè интернетот. Во 2001 година прсна Техно-меурот (dot-com bubble). Во периодот од 1995 до 2001 вредноста на голем број технолошки компании беше надувана како резултат на шпекулациите на берзите. Техноутопизмот и лажните надежи во „магијата“ на интернетот и технологијата се многу заслужни за оваа катастрофа. После Големата финансиска криза од 2008 година, голем број, посебно млади, побараа спас повторно во новите интернет технолошки „раздрмувачи“ (disruptors). Така се роди фамата за „споделувачката економија“ (sharing economy).

Набргу се покажа дека споделувачката економија е всушност економија на-барање (on demand). Наместо „флексибилно работно време“ добивме 24/7 достапност на работникот за работодавачот. Наместо повеќе слободно време, нашето слободно време се монетаризира и комодифицира. Нашето време, нашиот труд, нашиот дом, нашиот автомобил се ставени на пазарот како продукти за рентање. Комплетна финансијализација на секојдневието (Шолц, 2016). Оваа „нова“ дигитална, споделувачка, интернет економија не е настаната во вакуум туку јасен историски контекст. Тоа е контекстот на доцниот капитализам. Оттука не може да зборуваме за споделувачка економија надвор од контекстот на експлоатацијата на трудот и притискање на работничките права. Платформите се всушност

инфраструктури за експлоатација на трудот, минимализација на цената на трудот и максимализација на профитот. Би можеле да се сложиме со Мекензи Варк: „ова не е капитализам, ова не нешто многу полошо“ (Чејс, Росо и Шол, 2016).

Што е „споделувачка економија“? Споделувачката економија произлегува од дејствијата на „дигиталните посредници.“ Ова се услужни претпријатија што ја користат интернет технологијата, мобилната технологија на „паметните“ телефони – платформските апликации, за да се постават помеѓу работодавачот и работникот. Така се вградуваат екстракциските процеси во социјалните интеракции. Овие платформи имаат на „лагер“ милиони работници. Crowdwork, UpWork, SrowdFlower имаат милионски бројки на рабодници, Uber и Lyft десетици и стотици илјади возачи, TaskRabbit десетици илјади работници. Овие нови претпријатија базирани на платформи даваат нов квалитет на потрошувачите. Тие добиваат инстант услуги со еден допир на екранот од нивниот телефон. Новите техно-газди преку ноќ стануваат милионери и милијардери. Трговците со акции во овие техно-претпријатија ги тријат рацете од радост гледајќи го експоненцијалниот раст на цената на нивните акции. Наспроти традиционалната 40 часовна недела со фиксниот 8 часовен работен ден, со фиксните паузи, загарантираните викенди, фиксни празници, годишни одмори и болнички отсуства, современата работа нуди „флексибилно“ работно време, „автономија“ и „избор“. Но флексибилноста секако не се однесува само на работното време, туку и на болничките отсуства, слободните денови, празниците и годишните одмори. Наместо 40 часовна недела, 0-часовните договори всушност ги ставаат работниците во состојба на 24/7 готовс за работа. Преку геолокациските и време-следечките апликации на нивните телефони, работниците се достапни секогаш и секаде. Употребата на јазикот на претприемништвото ја затскрива експлоатирачката природа на овој вид работа. За разрешување на дилемата дали природата на работата на овие платформски работници е претприемничка или работничка, Херис и Кругер го предлагаат изразот „независен работник“ (Херис и Кругер, 2016). Станува збор за трета категорија,

различна од категориите „вработен“ и „независен изведувач.“ Воведувањето на оваа категорија има за цел да овозможи работнички права и заштита за оваа категорија на работници што се проширува во последните години.

Споделувачката економија е заводлива. Навидум ги ослободува младите. Навидум им помага во лесната заработка. Навидум овозможува послободно работно време. Во основа, пак, спделувачката економија е дизајнирана по истите принципи на капитализмот – екстракција вредноста и концентрација на капиталот/моќта. Новите платформски цинови-корпорации генерираат профит врз основа на проста рента. Ги рентаат платформите на мноштвото кое понатаму ги рента сопственото време, животен простор, автомобил, внимание. Екстракцијата на рентата особено во ерата на масовниот пристап до платформите е масивна. Рентајќи услуга во вредност од делче од денар (долар, евро) на милиони, а веќе и милијарди корисници, акумулацијата на капитал со минимум влог на труд и капитал, е без преседан. Милијардерите од Силиконската долина по своите богатства се споредливи само со ‘гумените барони’ од 19тиот век. Шулц вели:

“Софтверој шџо ја ѝридвигува сџогелувачкаџа економија е сџакувана во инџерфејс дизајн шџо создава зависносџ. На екраноџ, иконаџа на џакси со џолемина на мравка шџо се доближува до вашџа локација е заводлива но и оџасна како сирениџе шџо џо ѝривлекле Odisej; џоа е дизајн за нагџрагливосџ (design for scale).”

Самиот дизајн на платформите е направен за максимална екстракција на труд и концентрација на капитал. Главната мантра на сите овие бизнис модели, како и главната опсесија на силиконските бизнис гуруа е она што го нарекуваат “disruptive” моќ, моќта на пореметување, на уништување. Она што Маркс го нарекува „креативна деструкција на капиталот.“ Платформите се дизајнирани да ги пореметат постојните артикулации на трудот и капиталот. Uber и Lyft ги уништуваат такси компаниите. Илјадници таксисти остануваат без работа. Нивните работни со осигурана социјална грижа, работнички права и тешки стандарди за стекнување се заменети од

страна на прекаријатни работници без никакви стандарди и права. Платформите ги држат овие работници на краток ланец. Неколку негативни оценки со допирот на екранот од страна на нервозни муштерии може да ги остават на улица.

Подемот на платформското задругарство. Технолошката инфраструктура што го овозможува платформскиот капитализам, освен што отвора креативни начини за експлоатација и концентрација на богатството, го отвора патот и за спротивното: креативни начини за земање на моќта на масите во свои раце и дистрибуција на богатството и моќта. Во зависност од политичките и идеолошки структури што ќе ги артикулираат производните сили на оваа етапа на нивниот развој, зависи дали исходот ќе биде реакционерен или прогресивен. Веќе постои широка јавност што ги назира прогресивните можности во платформите. Оваа артикулација на производните сили зависи токму од прогресивните сили што треба да понудат креативни и иновативни начини на нивна артикулација во согласност со прогресивните вредности. Треба да ги промислиме можностите на различното управување со Интернет зајакнувајќи ја при тоа солидарноста (*ibid.*).

За да направиме таква трансформација на Интернет и на платформските бизнис модели, неопходно е да извршиме и длабока структурна трансформација на начинот на водење на овие бизниси, на нивна демократизација и дистрибуција. Задругите овозможуваат хоризонтално и демократско распределување на одлучувачката моќ и профитот. Традиционалните задруги овозможуваат релативно големи заедници на заеднички интерес. Но, платформите отвораат можност за платформско задругарство, за демократски управувани организации со големина без преседан во историјата. Можноста за поврзување на логистичките системи, за контрола на квалитетот, навремена и точна достава, транспарентност, ефикасност и координација на огромни ресурси може да биде многу корисна. Овој потенцијал може да се демократизира и да се артикулира за изградба на масовна солидарна економија.

Од другата страна пак „не може да се противите на економската нееднаквост со беневоленоста на нејзините сопственици; заедно мора да ја редизајнираме инфраструктурата со демократијата во нејзиното срце“ (ibid.). Понатаму, може да се согласиме со Шулц:

“Посвојните задруги покажале дека може да понудат постабилни работни места и одржлива социјална заштита од традиционалните екстрактивни модели. Не би било од помош да ги сметаме задругите како розеви алтернативи; тие функционираат во рамките на капиталистичкиот контекст каде се присилени да се најреваруваат. Мрежите на задруги како Мондрагон не може виситински да се изземат од експлоативните синџири на снабдување што го хранат капитализмот.” (ibid)

Концептот на платформското задругарство, според Шулц, има три дела: Прво, „тоа е за клонирање на технолошкото срце на Uber, Task Rabbit, Airbnb или UpWork“, односно на успешните бизнис модели од платформскиот капитализам. Второ, „платформското задругарство е за солидарност, што недостасува на економијата предводена од дистрибуираната, и понекогаш анонимна работна сила.“ Значи, клонирањето на успешните бизнис модели не смее да ги содржи и екстрактивните вредности на истите, туку да биде втемелено на демократски и солидарни начела. Трето, „платформското задругарство е изградено на прераспределбата на концептите како иновација и ефикасност со очите вперени на давање корист на сите, не само на барање профит за малкумината.“

Онлајн пазар на труд и пазари во задружна сопственост

- Локономикс (Loconomics)⁶
- Фермондо (Fairmondo)⁷
- Копифај (Coorify)⁸

Платформски задруги во сопственост на градовите. Јанел Орси (Janelle Orsi) предлага клонирање на бизнис моделот на Airbnb пре-

⁶ <https://loconomics.com/>

⁷ <https://www.fairmondo.de/>

⁸ <https://seed.coop/>

ку изработка на онлајн платформа во сопственост на градовите и управувана демократски од корисниците.

Платформи во сопственост на произведувач-корисник (producer). Шулц го употребува изразот „корисведувач“ (producer) како кованка за новиот вид на амалгам помеѓу корисник и произведувач. Големите платформи како Фејсбук, Твитер, Инстаграм, создаваат вредност врз основа на огромниот број на корисници. Самото нивно „бесплатно“ користење на платформите е еден вид на размена – тие ги даваат сопствените податоци, интереси, желби на масовните колектори на податоци, кои пак, нив ги монетаризираат. На тој начин баснословни суми се трупаат на контото на џиновските платформски корпорации врз основа на бесплатниот труд на милионите, а веќе и милијардите корисници. Веќе постојат алтернативни платформи што ги ставаат корисниците на прво место.

10 принципи на платформското задругарство

Шулц, понатаму во своето истражување „Платформско задругарство“ врз основа на принципите на германскиот синдикат на услужни работници ver.di поставува 10 принципи за дизајн на платформско задругарство:

- 3. Сопственост.** Една од најважните работи при дизајн на платформските задруги е нивната сопственост. Само платформи во задружна (заедничка) сопственост може да овозможат заедничка корист на огромен број луѓе. Само така може да се врати моќта на јавните добра.
- 4. Пристојна и сигурна плата.** Платформскиот капитализам овозможува брзо и едноставно наоѓање работа, но заради огромната конкуренција и заради концентрацијата на сопственоста на платформите, цената на трудот е многу ниска. Затоа една од главните принципи при дизајнирањето на платформските задруги треба да биде обезбедување на пристојна и безбедна плата за сопствениците-работници.
- 5. Транспарентност и преносливост на податоците.** Џиновските онлајн платформи ги поседуваат нашите податоци. Ние не можеме

просто да ги избришеме нашите слики од Фејсбук, Инстаграм и останатите платформи. Тие се во сопственост на платформските корпорации. На тој начин се и ранливи како за авторитарните режими, така и за хакерски напади, но и искористување од страна на корпорациите за профит. Една од главните работи што треба да се направат при дизајн на платформските задруги треба да биде транспарентноста на податоците. Секој учесник во платформата треба да знае точно кои податоци ги поседува и да може кога сака да си ги пренесе. На пример, кога еден работник ќе се пресели на друга платформа за труд, тогаш тој треба да биде во можност да ги пренесе и сопствените податоци и оценки. Возачот во Uber ако сака, да има можност да ги пренесе своите податоци и оценки во нова платформска задруга.

6. Благодарност и признание. Здравата работна атмосфера изискува признание за извршениот труд. Платформите даваат одреден бестелесен елемент во работата. Затоа неопходно е вработените да имаат и личен контакт, да бидат навремено и фер исплатени и да бидат наградувани за прекумерната работа.

7. Со-одредена работа. Работниците треба да бидат вклучени во самиот дизајн на платформата и со нејзиното управување. На тој начин управителите ќе имаат поголем увид и во потребите на самите работници.

8. Заштитна законска рамка. Законската заштита е еден од најважните сегменти на пазарот на трудот. Работниците во задругите треба да ги имаат сите права што ги имаат сите останати работници.

9. Преносна работна заштита и бенефити. Платформите овозможуваат многу поголема флексибилност и флуидност на пазарот на трудот. Традиционалната работа обично ги затвора работниците во затворен круг на клиенти. Тоа им овозможува доверба и стабилен приход. Платформите, пак, го отвораат пазарот на трудот. Врз основа на алгоритмите работниците може брзо да дојдат до нови клиенти, и клиентите до нови работници. Оваа флуидност на пазарот на трудот мора да биде пропратена и со

преносна работна заштита и бенефити. Самите технологии на платформите што ги овозможуваат комплексните поврзувања на работниците и клиентите, може да се искористат и за олеснување на комплексната бирократија околу работната заштита и бенефитите. На тој начин може да зборуваме и за преносна работна заштита и бенефити.

10. Заштита од арбитражно однесување. Многу од современите платформи работат во сивата зона и во многу случаи се однесуваат арбитражно кон работниците. Често се ослободуваат од нив без нивно знаење и согласност и ги држат во неизвесност и страв. Заштитата од арбитражното однесување мора да биде клучна во законските регулативи и самиот дизајн на платформските задруги.

11. Одбивање на прекумерен надзор. Современите технологии им овозможуваат на работодавците надзор врз работниците без преседан. Некои од платформите за „фриленсери“ имаат вградени системи за постојно снимање на работата на работниците. На тој начин секоја секунда од работата е под надзор. Ова создава дистописки хорор за работниците. Платформските задруги мора да имаат разумен степен на менаџмент и мерење на работното време без прекумерен надзор.

12. Право на исклучување. Условите за 0 работно време, и „флексибилно“ работно време понекогаш може да значат и 24/7 достапност на работниците. Ова е реверзија на сите придобивки на работничките движења од 19 и 20 век. Платформските задруги мора да имаат јасно поставени граници за работно време, време за одмор, празник, боледување. Работниците мора да имаат овозможено време и за лична надградба, култура и политички ангажман.

4: КООПЕРАТИВНОТО ДВИЖЕЊЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Комплетната дезориентираност и безглавост на македонската транзиција создадоа општество со највисока социјална раслоеност, обесправено работништво, формални синдикални организации, рекордна невработеност и огромна сиромаштија. Со самиот факт што егзистенцијата (вработувањето и претприемништвото) е скоро невозможна без клиентелизам кон политичките кланови, демократијата е невозможна. Ако на ова се дополнат и останатите негативни последици како урнисано јавно здравство, стеснета и рестриктивна социјална заштита, уназадени работнички права, приватизирани и/или партизирани медиуми кои служат нечији потесни, а не јавни интереси, хаотични реформи во образованието и сеопшт пад на неговиот квалитет на сите нивоа, барањето алтернативи и излезни решенија, системски и специфични, се наметнува со својата ургентност. Задругарството, со целиот потенцијал кој го има за развој на економска демократија, осамостојување на стопанствениците, намалување на невработеност и влијаење врз развојот на државата, се појавува како можен одговор на дел од социо-економските и политички проблеми кои се појавија како резултат на неконтролираното воведување на неолиберални капиталистички принципи. Денешниот степен на развој на задругарството во Македонија, каде бројот на постоечки задруги е минимален, а пак задругарското движење има мала поддршка од страна на државата, укажува на огромен простор за учење од меѓународни искуства, но и постоечки искуства изгра-

дени низ оние кооперативи кои веќе успеале да се формираат и да функционираат во државата.

Истражувања од различни земји и компаративни студии за кооперативите, покажуваат дека на овие организации им влијае институционалниот контекст во кој оперираат до тој степен што тој ја детерминира нивната природа и улогата која ја играат во општеството. Кооперативите можат да добијат социјална и економска важност во зависност од политичката култура во која се развиваат и на степенот на пристрасна поддршка која ја добиваат од национални и регионални јавни политики. За жал во Македонија, во изминативе 26 години контекстот беше далеку од овозможувачки за кооперативите, а политичката елита систематски го игнорираше овој тип на организирање. Меѓународното искуство покажува дека во земјите каде државата нуди поголема помош, како во Италија и Франција, кооперативите успеале да се развијат и да станат еден од најголемите економски и општествени чинители, како средство за намалување на невработеност. Ова пак укажува на големата важност на државата за развој или стагнација на овој сектор.

Кооперативите во нашата земја, историски гледано датираат некаде од раните почетоци на 20-иот век, а својот подем го доживуваат веднаш по Втората светска војна со формирањето на СФР Југославија со формирањето на земјоделските задруги кои до денешен ден преставуваат најчеста појава на работничко здружување.

4.1 ЗАДРУГАРСКА ЛЕГИСЛАТИВА⁹

Во 2002-та година беше донесен Законот за задругите (Сл. весник на РМ бр. 54/02) како *lex generalis*, додека пак во 2013-та година беше донесен Законот за земјоделски задруги како *lex specialis* кој има за улога дополнително да го регулира и поттикнува формирањето

⁹ Анализата на задругарската легислатива е во целосно авторство на Краљевски, Мартин <https://solidarnostblog.wordpress.com/2014/05/07/rabotnichki-kooperativi/>

и развојот на земјоделското задругарство како најчеста форма на кооперативно здружување во нашата земја.

Закон за задругите. За разлика од поголемиот број на закони во Р. Македонија, овој закон иако е во сила од 2002-та година, има претрпено само една измена во 2005 година, која е од технички карактер и која не внесе значителни промени, што од номотехнички аспект е доста важно, бидејќи имаме издржани законски одредби кои не биле предмет на промени, како што тоа е случај со најголемиот дел од законите посебно оние од трудово-правната легислатива. Според овој закон правната дефиниција на кооперативата(задругата) е здружување на физички или правни лица заради унапредување или заштита на определен број точно дефинирани економски интереси, во сите дејности освен во банкарството и осигурувањето и дејностите за кои со закон е забрането основање на задруга.(чл.2) Според Законот за задругите, како основачи на кооператива(задруга) може да се појават најмалку 3 физички или правни лица.(чл.3) Задругата како правна форма на здружување може да биде со неограничена или ограничена одговорност. Членовите на задругата со неограничена одговорност одговараат солидарно и неограничено, додека кај задругата со ограничена одговорност при стечај на пример, одговараат неограничено и солидарно, но тука таа солидарна одговорност се однесува на уплата на дополнителен удел од веќе првично уплатениот.(чл.4)

Постапката за формирање на задруга е со некои разлики многу слична како кај останатите трговски друштва. Основачкото собрание го носи Статутот, се определуваат уделите на секој основач (за кои задругата издава потврда), се определуваат органите и се дефинира имотот на задругата. По запишувањето во регистарот на други правни лица во Централен Регистар на РМ, задругата добива правен субјективитет и таа може правно да започне да функционира. (чл.11) Задругите можат слободно да отвораат свои подружници,(чл.9) додека пак најмалку 3 засебни задруги можат да формираат задружен сојуз како една повисока форма на правно задругарско организирање.(чл.67)

Сите заинтересирани лица може слободно да се зачленат и нивниот број е неограничен, а се смета дека станале задружни членови откако ќе ги прифатат условите за зачленување на задругата(чл.12), по поднесено писмено барање и добиено одобрение за членство од Собранието на задругата или друг за тоа назначен орган.(чл.13) Сите членови во задругата имаат еднакви права и обврски (чл.25) и право на еден глас без разлика на големината на уделот и сите членови заеднички одлучуваат со мнозинство гласови на генерално собрание. Уште една позитива од овој аспект е што сите финални извештаи околу работата мора да бидат достапни за целото членство или по барање на било кој од нив, посебно околу финансискиот аспект на работењето. (чл.27) Исто така, ова право на увид во работата во задругата не може со никаков акт ниту на Генералното Собрание, ниту на управниот одбор да биде укинато или ограничено. Од вкупниот годишен профит $1/20$ мора да се издвои и да се стави во резервниот фонд на задругата. (чл.31)

Член 30 од овој закон ја регулира распределбата на добивката која се врши помеѓу членовите на задругата сразмерно на степенот до кој секој член ги користел погодностите на задругата или зависно од обемот на правните работи што секој од нив ги склучил со задругата. Од текстот на овој член можеме да донесеме заклучок дека секој член добива онолку колку што реално му припаѓа од добивката, односно сразмерно до онаа мера до која тој го вложил својот труд.

Како управни органи кај задругата ги имаме Генералното Собрание на членовите кое е највисок орган на задругата (чл.36) и на кое право на учество има секој задружен член со право на еден глас (чл.42), а одлуките Генералното Собрание ги носи со мнозинство гласови на членовите на Собранието.(чл.45) Вториот орган е Управниот одбор кој раководи со задругата и се грижи за остварувањето на нејзините цели.(чл.55) Овој управен орган мора да се состои од три члена кои воедно се членови на задругата (чл.49), но овој раководен орган ја нема истата моќ како кај другите трговски друштва т.е. тој е избран од страна на сите членови, но и може да биде разрешен по нивно барање што спречува авторитарно однесување.

До престанок на задругата може да дојде поради четири причини и тоа: а) доколку постојат причини за тоа во согласност со статутот б) со одлука на Собранието в) ако бројот на членови се намали под законскиот минимум од 3 члена и г) во сите други случаи предвидени со закон.(чл.61)

Закон за земјоделски задруги. Законот за земјоделските задруги е релативно нов закон донесен на почетокот од 2013-та година (Сл. весник на РМ бр.23/13) и со овој закон се регулираат условите, начинот, постапката, видот и обемот на земјоделските задруги, како и се поттикнува развојот на овој вид на задругарство. Со влегувањето во сила на овој закон престанаа да важат одредбите од третата глава „Земјоделска задруга како вршител на земјоделска дејност“ од Законот за вршење на земјоделска дејност (“Службен весник на Република Македонија” број 11/2002, 89/2008, 116/10 и 53/11).

Носењето на овој закон е од големо значење за македонскиот работник во земјоделието, бидејќи како во минатото, така и денес земјоделските задруги се најчеста форма на задругарство, па дополнителната законска регулатива од оваа област е позитивен чекор кон подобра структурна организација на земјоделското производство и подобрување на положбата на земјоделските работници.

Од аспект на формирањето, стекнувањето правен субјективитет и членството нема големи разлики помеѓу земјоделските задруги и останатите видови на задругарно здружување т.е. земјоделските задруги се форми на доброволно здружување на земјоделски стопанства поради остварување на економски, социјални и културни интереси при вршењето на земјоделската дејност. Сите членови на задругата слободно пристапуваат и се еднакви помеѓу себе по принципот еден член – еден глас, додека пак земјоделската задруга може да отпочне со работа штом биде запишана во Регистарот на други прави лица при ЦРМ. (чл.2)

Земјоделска задруга може да формираат најмалку 10 земјоделски стопанства. Секое засебно земјоделско стопанство може да членува во повеќе земјоделски задруги. Важно за напомена е дека едно земјоделско стопанство не смее да поседува повеќе од 30% од

производствените капацитети на задругата. (чл.7) Во зависност од бројот на членовите и производните капацитети на земјоделската задруга разликуваме задруги од мал и голем обем. Задругата со најмалку 10, а најмногу 19 членови е мала, додека пак онаа со 20 и повеќе членови се смета за земјоделска задруга од голем обем. (чл.6)

Земјоделските задруги при своето формирање имаат право на финансиска поддршка од страна на државата врз основа на овој и законот за земјоделство и рурален развој. (чл.14) Финансиската поддршка за основање на земјоделските задруги е наменета за покривање на дел од трошоците за основање на земјоделска задруга, воспоставување на административни и технички капацитети, помош за ангажирање на стручни лица, помош за организирање на информативни и промотивни активности и обуки на кадровскиот потенцијал и членовите на земјоделската задруга. Финансиската поддршка може да се однесува и на исплата на плата за лице управител на земјоделска задруга. На земјоделските задруги од голем обем може да им се додели и за ангажирање на едно лице од областа на земјоделските науки и ветерината, согласно со видот на земјоделската задруга во висина не повеќе од просечната плата исплатена во Република Македонија за претходната година.(чл.15). Освен финансиска поддршка за основање, овој закон дозволува дополнителни финансиски средства и за покривање на дел од трошоците на земјоделската задруга за нејзиното функционирање. (чл.16).

4.2 ИНТЕРВЈУА СО ЗАДРУГАРИ

9 полуотворени интервјуа беа направени во ноември 2016 година со членови и/ли основачи на задруги, со цел да се добие основна идеја за состојбата со задругарството во Македонија. 6 интервјуа беа со направено со претставници на земјоделски задруги, а 3 интервјуа со претставници од други видови на задруги. Ова е реален сооднос на задругите во Македонија, каде поголемото мнозинство припаѓа на земјоделските. Причините за ова ќе ги образложиме подолу. Кај

земјоделските задруги постои склоност кон вертикална поставеност, а фокусот е на ефикасност, заработувачка, но и постигнување на општествени придобивки. Кај земјоделските задруги постои свесност за потребата од внатреорганизациска демократија, меѓутоа ова ретко се практикува во секојдневното работење. Кај другите задруги постои поголема свесност за потребата од хоризонталност и демократија, поголем фокус на општествени цели, но и помал акцент на потребата за остварување профит.

4.2.1 ЗЕМЈОДЕЛСКИ ЗАДРУГИ

Денес во Република Македонија има околу 40 земјоделски задруги, но интересот за создавање нови константно расте. Како клучен овозможувач на трендот на пораст во интересот и функционирањето на земјоделски задруги во интервјуата беше посочена улогата на Федерацијата на Фармери во Македонија (ФФРМ)¹⁰ и Македонската Асоцијација на Земјоделски Задруги (МАЗЗ),¹¹ чијашто работа во голем дел била стимулирана и финансирана од проект на шведската организација *WeEffect*¹², кои почнале да работат во Македонија во 2014 година, кога била воспоставена соработка со ФФРМ.¹³ Имено, сите интервјуирани задругари, започнале со задругарство преку нивно вклучување во активности реализирани во рамки на овој проект. *We Effect* (порано познати под името Шведски Кооперативен Центар) е развојна организација основана во 1958 година, во чијшто фокус на активности се руралниот развој и родовата еднаквост. Федерација на фармери од пред 3 години има потпишано и меморандум за соработка со Владата, како и со Министерството за земјоделие,

¹⁰ <http://www.ffrm.org.mk/>

¹¹ <http://www.mazz.mk/>

¹² <http://www.weeffect.org/about-us/>

¹³ Анализата на задругарската легислатива е во целосно авторство на Краљевски, Мартин <https://solidarnostblog.wordpress.com/2014/05/07/rabotnichki-kooperativi/>

меѓутоа резултатите од интервјуата сугерираат на недоволна ангажираност на државата во разој на задругарството.

Од интервјуираните задругари, четири се дел од задругари со по 10 членови, а преостанатите двајца членуваат на задруга од по 16 и по 29 членови. Беа интервјуирани земјоделски задругари од следните производни сектори:

- органско земјоделско производство
- производство на суровина за сточарство
- производство на грав на бамбусови стапчиња
- овоштарство
- пчеларство
- водостопанство за градинарство и овошје

Наодите од теренското истражување ќе бидат наведени во што е можно посурова и необработена форма за да се зачува автентичноста на исказот и мислата на интервјуираните задругари. Систематизирани според тематски целини сакаме да им дадеме глас на оние кои се одважиле и се заинтересирале да се здружат во задруги и кои прилично аналитички ги согледуваат состојбите околу оваа проблематика.

Мотивација. Како клучни мотиватори за учество во задругите се појавува комбинација на следните фактори: остварување поголема конкуритивност, намалени трошоци, поквалитетен производ и поквалитетен пласман, но и доприносот кон развојот на земјоделството и пошироко кон подобрување на економската состојба во државата. Економската рационалност игра улога на клучен мотиватор.

„Конкретно, јас се вклучив поради можноста за заедничко инвестирање, намалување на трошоците и заедничка продажба. Земјоделството бара доста големи инвестиции, наоѓање на култивачи и слично и тоа тешко дека можеме сами да го направиме доколку не сме монопол или голем фармер (со 300, 400 или 1000 декари земја).“

„Моментално на сцена се јавуваат клучни играчи во неколку сектори кои ја диктираат земјоделската политика и сите мали околу нив пројазгаат. Во иднина тој тренд ќе продолжи и сите мали

земјоделци неминовно ќе пројаднаат. Задружите се можност за сировствивствавување на тој тренд.”

„Ние сме држава која секогаш има ниско ниво на раси. Македонија е земјоделска земја, може и во такви услови на криза да се занимавате со земјоделие и да преживеете на семејно ниво од таа работа без да бидете зависни од дружити.”

Покрај остварување финансиски придобивки кое заедницата го нуди, како доста важен мотиватор се појавува и можноста за позитивно влијание во локалната заедница, но и доприносот кон поширок развој.

„Идеалот ни е мегод да биде ефикасен и достапен за сите, не само за богатите. Како ситанственици, заеднички можеме да постигнеме подобра цена, подобра амбалажа.”

„Сметам дека кооперативното производство не е само за постигнување на лична корист, туку има и ефект врз развојот на средината.”

„Не треба да ги уништете малите земјоделци бидејќи тие се тие кои ќе ја дадат креативноста и конкурентноста во секторот. На тој начин ќе поврземе два сектора пр. туризам и земјоделство.”

„Задружити се можност земјоделците да работат во руралните подрачја каде нивните предци работеле и заработувале од многу помали површини, со многу помалку механизација. Тие се можност да го задржиме населението да може да живее од својата работа, да биде слободен граѓанин, да не биде уценуван од никој, ниту од политички партии ни од државата, туку да биде свој на своето. Да произведува здрава храна со што ќе ги зачува социјалните сорти кои вековно остојувале таму, артиклиите кои нашето население ги препознава по вкус, мирис, сорта, боја... Тоа ќе има влијание и за обнова на идентитетот, населението ќе си го зачува својот идентитет и јазик и ќе го зачува и биодиверзитетот во местото каде што живее.”

Повеќето од интервјуираните задругари првичните сознанија за задругарството ги добиле од We Effect проектот за развој на задругарството. За останатите предзнаењето за кооперативите потекнува од искуството со задругите од времето на Југославија, за кои поголемиот дел од задругарите констатираат дека било негативно, но има и такви кои гледаат позитивни страни и во ова историско искуство.

„Не сакам да зборувам за кооперативите кои беа во време на социјализмот, комунизмот во бивша Југославија, затоа што тие оставија еден лош впечаток во руралните средини бидејќи таму се формирале.“

„Луѓето се плашат и кај нас и во другите кооперативи да ја внесат земјата во кооперативата од оние преходни искуства од социјализмот.“

„Можеби две години ни требаше да ја скршине бариерата од поимот задруга, зошто сеуште во главите на нашите постары генерации, татковци, постоеше терминот задруга од бивша Југославија.“

„Задругите функционираат на многу сличен принцип со самоуправањето во Југославија, со тоа што тогаш самоуправањето беше наметнато од државата, а работниците немаа многу голем удел во одлучувањето. Самоуправањето стана обврска, а денес задругарството е право и слобода. Затоа второто е подобро“.

„За време на Југославија социјализмот дозволи кооперативите да цвetaат. Македонија беше прва земја во производството на земјоделска храна, раноградинарски култури и житни култури. На некој начин миналото искуство од кооперативите, според луѓето кои јас ги познавам, а кои беа раководители на тие некогашни кооперативи ми даде храброст да се впуштам повторно во кооперативните води.“

Како клучни фактори за успешно функционирање на задруги, но и за развој на пошироко задругарско движење во земјата, интервјуираните задругари ги посочуваат: потребата од размена на знаење

на национално и меѓународно ниво, вложување во образованието на задругарите и кампањите за поддршка на задругарството.

„Во 2006 слушнавме за ѓрв ѓаѓ за задруги ѓреку шведскиот ѓроект We Effect, кој ни ѓомоѓна да осознаеме што е кооператива”.

„Имам ѓосеѓено кооперативи кои функционирале ѓовеќе од 100 ѓодини. Ситѓе ѓѓе биле формирани коѓа економѓјатѓа била на ниско ниво (ѓреѓѓосѓавувам мисли на ѓериоди на економска криза и намален расѓѓ). Ние сме држава која секоѓаш има ниско ниво на расѓѓ.”

„Пред две ѓодини бевме во Италиѓа со здружение на фармери исѓѓѓака и доѓдовме до заклучок дека единсѓвен начин ни се задругѓѓе за да може да функционираме.”

Мнозинството интервјуирани задругари кои се вклучени репортираа позитивно искуство со регистраѓија на задругата во Централен Регистар на Македониѓа (Ц.Р.), иако има и такви кои имале негативно искуство. Покрај регистраѓијата, задругарите наведуваат и проблеми со поширокото законодавство и неусогласеност помеѓу релевантните закони. Задругарите понекоѓаш избираат да не ги регистрираат сите свои членови во Централниот регистар (Ц.Р.), што пак ја намалува нивната правна заштита. Причината за ова лежи во неусогласеноста на законите. Ако некој фигурира во Ц.Р. како член на кооператива, веднаш го бришат од Агенѓија за вработување како невработено лице. Сите задругари ја нагласуваат пресудната улога на правните и оперативни инструкции добиени од ФФРМ.

„При формирањето на кооперативатѓа немавме мноѓу ѓроблеми бидејќи и самиѓе инсѓѓѓуѓии имаа некакво искусѓво.”

„По однос на ѓравниѓѓе ѓроцедури добивме огрѓмна ѓомош од ФФРМ, кои ѓродуѓираа ѓравниѓѓе ѓроцедури за што ѓточно е ѓѓѓребно. Задругатѓа ја реѓѓѓиравме за само 5 гена.”

„Луѓето што работѓат во централен реѓѓѓар воѓѓѓѓѓе не се зайѓзнаени или немаат обука за да ѓреѓѓзнаат документи за формирање на кооператива.”

„Во шек на рабошењео заклучив дека голем дел од законише омеѓу себе не се усогласени. На пример закономш ги изедначува оние кои имаат голема земја 10 хектари со оној кој има 2 хектари. И во едниот и во другиот случај следи бришење од Агенција за вработување. Тоа создава и недоверба кај малише фармери за да влезат во кооператива.“

„Постојат бариери како фирмарина, РДТ (радиофизна такса), и данок за субвенции, иако субвенции не треба да се оданолуваат.“

Соработката внатре во кооперативата, поделба на трудот и начините на внатрешно одлучување се некои од најголемите предизвици со кои се соочуваат земјоделските задругари. За клучно за напредок по ова поле, интервјуаните задругари го гледаат образованието.

„Потребна е едукација во делот на правните услуги особено околу структурирања на кооперативата, како да влезеш и како да излезеш од кооперативата (правен сегмент). На членот мора да му биде јасно ушито на почеток кои се правилата на игра.“

„Мора да постои едукација за тоа кои се правата, но и обврските кон кооперативата. Тоа не се знае. Јас имам размислувано дали треба да се здружине сите кооперативи и да го правиме тоа заеднички.“

Повеќето земјоделски задруги укажуваат на постоење на хиерархиска поставеност и тенденција на вертикална поставеност, иако во самите статuti на задругите постојат провизии кои налагаат демократско одлучување. Сепак, тенденцијата во пракса е одговорноста да се префрла на еден менаџер или на помала група на задругари.

„Во нашата кооператива за жал сеуште нема хоризонтална пошавеност.“

„Меѓучовечки и меѓуешички сме немале, а сме задруга од мешан тип. Имаме Албанци, Македонци, Роми. Единствен проблем имавме што никој не сакаше да биде менаџер и секој предлагаше други. Така што реално немаме проблеми.“

„Имаме собрание, управен одбор и менаџер. Собраниео е најголем орган сосшавено од 10 члена. Трoјца од шие 10 се членови на

ујравнио̄и одбор. Еген е ире̄ӣсега̄шел два̄јца се членови на ујравнио̄и одбор. Членовӣше на ујравнио̄и одбор во до̄говор со менаџеро̄ӣ и дефинираа̄ӣ и ӣӣ ос̄та̄вува̄ӣ некои работӣ иред собрание̄ӣо и собрание̄ӣо одлучува. Мора да се оди вер̄ӣшкално и да се реши на ниво.”

„Преднос̄ӣ на глас имаа̄ӣ оние кои иродавале иреку земјогелска̄ӣа задруга. Оние ш̄ӣо се с̄иремни да иродага̄ӣ иреку задруга̄ӣа имаа̄ӣ ираво на глас и имаа̄ӣ ираво да одлучуваа̄ӣ. Оние ш̄ӣо не се с̄ӣӣгна̄ӣи да иродага̄ӣ иреку задруга̄ӣа, ако се членови на задруга̄ӣа немаа̄ӣ ираво на глас ири одлучување.”

„Одлучуваме со мнозинс̄ӣво на гласови. За ироширување на земјогелска̄ӣа задруга ис̄ӣо ӣака ни ӣреба мнозинс̄ӣво, човеко̄ӣ кој ш̄ӣо сака да влезе во задруга̄ӣа иоднесува барање до ујравнио̄и одбор или до менаџеро̄ӣ, ујравнио̄и одбор го разгледува барање̄ӣо, доколку цени дека може да се ирошири и доколку има услови за ироширувања на земјогелска̄ӣа задруга го с̄ӣава на дневен ред, го иредлага на ире̄ӣсега̄шело̄ӣ на собрание̄ӣо, се разгледува барање̄ӣо во собрание̄ӣо и со мнозинс̄ӣво се изгласува. Секој од 29-ӣе членови има ио еген глас, независно од големина̄ӣа на иовршина со која ш̄ӣо рас̄ӣолага.”

Со оглед на позитивните искуства од меѓународната и домашната соработка помеѓу кооперативите, за понатамошниот успех клучно ќе биде развивањето на национална стратегија од која би произлегло координативно тело за поврзување на постоечките задругите и учење од постоечките искуства, но и национална стратегија за образование и тренинг во полето на кооперативите, кое би ги надградило постоечките позитивни резултати од работата на ФФРМ. Овозможување на фонд за меѓународна соработка ќе игра важна улога во оваа насока. Како заклучок, најголема моќ и одговорност за развој на задругарството треба да игра државата. Достапноста до поволни кредити за задруги е вториот клучен начин на кој државата може да помогне во развој, самоодржливост и профитабилност на задругите.

„Ние сеуш̄ӣе сме деца кои не знаеме да одиме. Треба некој да не држи за рака, иа со две иа̄ӣерица, иа една. Нас не’ ос̄та̄вија сами и

сега лазиме со лазење не сѝиџаш никаге. Ти ѝреба ѝомош. Државата ѝреба сѝварно да ѝомоџне, не само со збор.”

4.2.2 ДРУГИ ВИДОВИ НА ЗАДРУГИ

Покрај земјоделски задруги, интервјуа беа направени и со претставници од иницијатива за потрошувачка задруга (13 вклучени), фирма за софтвер регистрирана како класична фирма што функционира како кооператива и една неуспешна иницијатива за задруга. Нискиот број на интервјуирани претставници од неземјоделски видови на задруги е индикација за нискиот степен на популарност на овој вид на економска организација во државата кои можат да се избројат на една рака. Како клучна причина за неуспехот на едната иницијатива за задруга со која зборувавме, беше посочен недостатокот на помош од државата и неспособноста да помогне во етаблирање и афирмирање на вакви иницијативи. Во однос на правните пречки, воочени се многу поголеми пречки во споредба со тие со кои се соочиле земјоделските задруги. Во Централен Регистар постоела мала свесност за правните можности за регистрирање на неземјоделски задруги:

“Ако не знаев за ѝосѝоењеѝо за Добра земја ќе ме ѝредомислеа, ќе ме убееа дека не е возможна реџисѝрација како кооператива”.

Во такви услови, најкорисна е помошта од постоечки кооперативи како “Добра Земја”- првата потрошувачка задруга во Македонија. Искуството со регистрацијата покажува и на други бирократски пречки, како потреба од безбројни документи, нотарски заверки и документи потребни од секој основач.

“Бирократијата ја убива енерџијата, енерџијазмот и моменѝумот на џрујата, а кога ѝоа ќе ѝомине ѝоџаш ниѝѝо од иницијативата”.

Но сепак слично како и со земјоделските задруги, искуството е дека самиот процес на регистрирање после поднесувањето на документите е доста брз.

За разлика од земјоделското кооперативно движење кое е поддржано од ФФРМ и We Effect, а во дел и од државата, другите видови на задруги се целосно оставени сами на себе. Како потенцијален поддржувач на кооперативното движење се појавува Унавизион,¹⁴ меѓународна неформална мрежа на ентузијастички претставници пред 5-6 години почнале да се запознаат и со Македонија и какви можности тука има за ширење на мрежа која се залага за “создавање на поизбалансирано глобално општество и за заштита на планетата”, преку експериментирање со модели на идни општества.

Како клучни мотивации за вклученост во други видови на задруги беа посочени обидот да се промовираат алтернативни вредности во општеството и да се влијае врз општествени промени, но и практичноста на поделениот ризик.

„Во нашево општество денес се се прави за профит. Ние сакаме да понудиме груп мотив кој не е профит, туку да покажеме дека и ако не работи за профит пак може да е одржливо.“

„Кооперативното движење да се држи до морални вредности. Основата на се што се прави да биде транспарентност, непрофитбилност, солидарност и да се влијае врз позитивни општествени промени. Ако си силен и имаш можност да заработуваш, да им помогнеш на тие кои не можат да заработуваат.“

Во однос на внатрешната организација, кај неземјоделските задруги очигледно е високото ниво на свесност и залагање за организациона демократија и хоризонталност.

„Важно е сè што да биде подготвено, односно да има провизија дека нема да се прави профит од кооперативата, туку се што ќе се заработува ќе се реинвестира во ширење на актив-

¹⁴ <http://www.unavision.eu/wiki/display/unavision/unaVision>

носите и капацитетите на кафиќи “профити ќе се вложи во групи иницијативи”.

„Многу е важно да нема хиерархија меѓу основачи и вработени. Секој член е еден глас. Вака не е во приватниот сектор, каде тој што има над 50% од акциите е гласда.“

5. ЗАКЛУЧОЦИ

Задругата или кооперацијата е очигледно ретка, а и недоволно истражена форма на општествено и економско делување во Република Македонија. Оваа студија ги посочува и реафирмира далекусежните и сеопфатните предности кои задругите можат да ги овозможат на македонските граѓани. Безидејното талкање по сокачињата на транзицијата беше искористено, или намерно така организирано, од непринципиелната спрега помеѓу бизнис и политичките елити кои го замајуваа народот со секакви други теми, особено злоупотребувајќи ја етно-националната карта, за да сосема нетранспарентно, неправично, па дури и незаконски ја приграбат економската производна основа на македонското општество. Трансформацијата на сопственичката структура се сведе на грабеж и мноштвото македонски граѓани, како последица, беше осиромашени и обесправени. Задругата како форма на здружување на ресурси, производни средства и труд на рамноправна и доброволна основа е очигледно спротивно поставена. Крајно нарушените работнички права во македонските капиталистички претпријатија прават задругата да изгледа како утописка замисла, затоа што воспоставените стандарди на сопственичко – работничка комуникација се спуштени на крајно ниско ниво. Задругата како форма го носи потенцијалот да се трансформираат овие односи, кои не се само производни или стирктно економски, туку во себе ја содржат и демократската и еманципаторната компонента на маргинализираните и исклучените од економските текови македонски граѓани.

Во оваа студија ги пренесовме нашите сознанија за историјатот, теорискиот и емпирискиот развој на задругите и тоа во низа историјски и географски контексти што само по себа ја потврдува, флексибилноста и жилавоста на задругата како форма на економско делување. И секогаш и секаде се покажува дека задругата овозможува и охрабрува зајакната заедница во поширок општествен контекст, не ограничен стриктно на економската сфера. Ова пак произведува не само рамноправна и фер распределба на остварениот профит, туку и омоќени и освестени граѓани со силна самодоверба. Задругарската етика и принципи суштински го јакнат граѓанското општество, создавајќи активни и заинтересирани општествени субјекти кои знаат да се борат за своите права и знаат да го препознаат и приоритизираат заедничкото добро.

Скромните искуства од нашата земја, како и важечката легислатива и целото општествено окружување се сумирани на крајот од овој труд. И покрај богатата историја, пропратено и со позитивни и со негативни конотации од ова минато, задругата не е баш распространета форма на економско делување. Законската регулатива е во најголема мера олеснувачка иако институциите и администрацијата не се сосема ентузијастички поставени. Од искуствата од другите земји очигледно е дека државата мора да има проактивна улога во промовирањето и поддржувањето на раѓањето и растот на задругите. Но, дивиот, неолиберален капитализам кој се спроведува во земјата од осамостојувањето до денес не е расположен за инакви примери на економско делување. Базиран на крајно асиметрични односи на сопственици наспроти работници со апсолутна концентрација на моќта во сопственичките раце, македонскиот капиталистички модел нема да се изградува на кооперативниот модел кој нуди спротивна структура на односите.

Неколкуче задруги во земјава се претежно земјоделски затоа што тоа е област каде е најлесно да се здружуваат ресурсите, земја, механизација, труд, бидејќи тие се веќе на располагање на членовите на задругите. Повеќето од овие задруги се формирани по иницијативи за нивно поттикнување финансирани и организирани од надворешни

партнери заинтересирани за поуспешен и поскорешен развој на земјава. Трансферот на знаења е многу битен, прво за иницијалното здружување, а потоа за ефикасно работење на задругата и користењето туѓи искуства е голем забрзувач на процесот на учење. Поголемо вклучување во мноштвото иницијативи на меѓународно ниво секако ќе ја подобри и поттикне кооперативната форма во нашето општество. Упатно би било и овие задруги да се здружат за меѓусебна подобра комуникација, особено меѓусекторски. Земјоделските задруги имаат најголемо членство и искуство и нивните знаења добро би им дошле на другите задруги или иницијативи за задруги.

Уверени сме дека овој потенцијал за економски развој, преку окрупнување на пазарната понуда, организирање и планирање на производството во рамки на задругата, која ги зајакнува позициите на инаку осамените производители, ќе биде што поскоро согледан и охрабрен од институциите. Исто така веруваме дека и самите граѓани кои се веќе членови на задруги ќе се нафатат на промовирање на своите искуства. Веројатно е неопходно да се организираат информативни кампањи, средби за размена на искуства и знаења кои им е потребна извесна финансиска поддршка, но во голема мерка може да се базираат на ентузијазмот, бидејќи задругите, пред се, го развиваат духот на заедништво и рамноправноста. Конечно, уверени сме дека овој потенцијал допрва ќе се реализира и дека наскоро задругата, заедницата, заедништвото, демократијата, рамноправноста и солидарноста ќе станат многу почесто користени и практикувани поими.

6. РЕФЕРЕНЦИ

Altman, M. (2006). Workers Cooperatives as an Alternative Competitive Organizational Form. *Advances in the Economic Analysis of Participatory and Labor-Managed Firms*, Vol. 9, 213-235, 2006.

Alperovitz, G. (2016). "Cleveland's Worker-Owned Boom," YES! Magazine, достапно на <http://www.yesmagazine.org/issues/the-new-economy/clevelands-worker-owned-boom>.

Bacesku, Marius (2010). *Rural Cooperative: A chance for romanian village rebith*, Revista Romana de Statistica, Nr. 6

Bauwens, T. (2013). New institutional economic theories of non-profits and cooperatives: a critique from an evolutionary perspective, <http://hdl.handle.net/2268/154120>

Boyle, L., Solomon, T., Chase, M. (2016). *Digital Labor and the Anthropocene*, DIS Magazine,

Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica, New Series*, Vol. 4, No. 16.,

Czternasty, W. (2014). "The Position of cooperatives in the new social economy", *Management*, Vol.18, No.1, 488-503

Defourny, J., Nyssens, M. (2012). Conceptions of Social Enterprise in Europe: A Comparative Perspective with the United States, in B. Gidron & Y. Hasenfeld, eds, *Social Enterprises. An Organizational Perspective*, Palgrave Macmillan.

Defourny, J., Nyssens, M. (2012). *Social Cooperatives: When Social Enterprises meet the Cooperative Tradition*

European Commission (2004). Cf. COMMISSION COMMUNICATION COM (2004) 18, 23 February 2004, on the promotion of cooperative societies in Europe.

Harris, S., Krueger, A. (2015). *A Proposal for Modernizing Labor Laws for Twenty-First-Century Work: The 'Independent Worker*, The Hamilton Project, Discussion Paper 10

Jossa, B. (2005). *Marx, Marxism and the cooperative movement*, Cambridge Journal of Economics, 29, 3–18

Краљевски, М. (2014). *Работнички кооперативи – „Социјалистички острови“ во капиталистичкото море*, <https://solidarnostblog.wordpress.com/2014/05/07/rabotnichki-kooperativi/>

Lambu, M., Petrescu, C. (2014)., *Surviving the crisis: Worker cooperatives in Romania*, Organization 2014, Vol. 21(5) 730–745

Ortman, G.F. and King, R.P (2007). *Agricultural Cooperatives I: History, theory and problems*, Agrekon, Vol. 46, No.1, 40-68

Rothschild, J. (2009). *Workers' Cooperatives and Social Enterprise A Forgotten Route to Social Equity and Democracy*, American Behavioral Scientist Volume 52, 7

Sun, L. (2003)., *Network Externalities and Cooperative Networks: Stylized Facts and Theory*, in *Ownership and Governance of Enterprises* (London: Palgrave Macmillan UK,),

Scholz, T.(2016). *Platform Cooperativism* (New York: Rosa Luxembourg Stiftung, 2016), 3, <http://vr-slide-uploads-live.s3.amazonaws.com/slides-294120160210-17746-14oy655.pdf>.

United Nations (2015). *Cooperatives in social development*, Report of the Secretary General, A/70/161, 21, July, 2015 пристапно на 15 November, 2016, достапно на <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/225/34/PDF/N1522534.pdf?OpenElement>

Williams, S. (2013). *A critique of social enterprise from a Marxist perspective*, достапно на: <https://asocialentrepreneursdiary.wordpress.com/2013/05/05/a-critique-of-social-enterprise-from-a-marxist-perspective/>

Whyte (1991). *Making Mondragón: The Growth and Dynamics of the Worker Cooperative Complex*, 2 edition Ithaca, N.Y: ILR Press.

ISBN 978-608-65628-9-2

